

NILF-rapport 2004–2

Like bruk – ulike resultater?

Arsaker til variasjon i økonomisk resultat på
melkeproduksjonsbruk

Similar farms – different results?

*Factors associated with variations in financial performance
between dairy farms*

Otto Sjelmo

Tittel	Like bruk – ulike resultater? Årsaker til variasjon i økonomisk resultat på melkeproduksjonsbruk
Forfatter	Otto Sjelmo
Prosjekt	Variasjon i lønnsomhet i mjølkeproduksjon (D518)
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2004
Antall sider	65
ISBN	82-7077-557-6
ISSN	0805-7028
Emneord	landbruk, lønnsomhet, lønnsomhet i melkeproduksjon, melkeproduksjon, variasjon, variasjon i økonomisk resultat, variasjon mellom bruk

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruksdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

Mange studier, både norske og internasjonale, har vist betydelige forskjeller i økonomisk resultat mellom gardbrukere, sjøl om de har hatt om lag samme driftsforhold og forutsetninger. Sammenstilling av litteraturen viser at det er vanskelig å finne håndfaste årsaker til at det økonomisk resultatet varierer slik det gjør. Litteraturen avdekker også en felles erkjennelse av at gardbrukeren står oppe i en kompleks og skiftende beslutningsprosess som kommer av et komplekst knippe av ulike mål, ulik kompetanse og ulike prioriteringer. Ved å ta i bruk alle tilgjengelige kilder til nyttig informasjon, har antakelig de fleste gardbrukere likevel forbedringsmuligheter.

I Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000) fastslås det at «Som selvstendig næringsdrivende har bøndene selv ansvar for å utnytte ressursene og utvikle bruket slik at inntektsmulighetene kan realiseres». Stortingsmeldingen legger altså et klart ansvar på gardbrukeren til å utnytte ressursene godt, og til å utvikle bruket i økonomisk forstand. I denne forbindelse er det av stor betydning at både gardbruker og rådgiver best mulig kjenner til hvilke faktorer som kan ha betydning for det økonomiske resultatet.

Hovedformålet i dette prosjektet har vært å finne karakteristiske trekk for de brukerne/brukene som oppnår gode økonomiske resultater, og for de som ikke gjør det. Prosjektet var avgrenset til å undersøke trønderske melkeproduksjonsbruk i driftsgranskningene. I tillegg til data fra brukenes driftsregnskap, ble to tredjedeler av de aktuelle brukerne intervjuet per telefon. Prosjektarbeidet er utført av Otto Sjelmo, som også har skrevet rapporten. Summary ble oversatt fra norsk av Karl Kerner.

Det rettes en stor takk til gardbrukerne som villig lot seg telefonintervjue, til Bjørg Vandvik Øyen som foretok intervjuene, til Ola Flaten som har gitt verdifulle råd underveis og til Anne Bente Ellevold som har tilrettelagt rapporten for trykking.

Oslo, januar 2004

Leif Forsell
direktør

Innhold

SAMMENDRAG	1
SUMMARY	5
INNLEDNING	9
1.1 Bakgrunn	9
1.2 Noen internasjonale studier	9
1.3 Norske studier	10
1.4 Problemstillinger	11
2 POPULASJON OG UTVALGSKRITERIER	13
2.1 Avgrensning av populasjonen	14
2.2 Utvalgskriterier	14
2.2.1 Dekningsbidrag per årsku	15
2.2.2 Dekningsbidrag per liter levert melk	15
2.2.3 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsku	16
2.2.4 Driftsoverskudd per liter kvote	16
2.2.5 Driftsoverskudd per årsku	17
2.2.6 Driftsoverskudd før avskrivning per årsku	17
2.2.7 Driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet	17
2.2.8 Utvalgskriterier i andre undersøkelser	18
2.2.9 Valg av utvalgskriterier	18
2.2.10 Stabilitet i gruppene	19
2.3 Intervjuundersøkelse	22
3 SPØRSMÅL SOM ER BELYST UT FRA INTERVJUUNDERSØKELSEN	23
3.1 Om produksjonsmiljø og framtidsplaner	23
3.2 Om bygninger og maskiner	27
3.3 Om kjøttproduksjon og fôring	29
3.4 Om leid arbeid	30
3.5 Om brukers og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn	31
3.6 Om resultatmåling	33
4 SPØRSMÅL SOM ER BELYST UT FRA DATA FRA DRIFTS- GRANSKINGENE	35
4.1 Gruppens ressurser i utgangspunktet	35
4.2 Variasjon i tilpasningsmåter	36
4.2.1 Melkekvote i forhold til omsatt mengde	36
4.2.2 Husdyrproduksjon i forhold til grovfôravlning	37
4.2.3 Investert kapital i næringsvirksomhet og privat	37
4.2.4 Arbeidsinnsatsen i jordbruket	38
4.3 Økonomisk resultat i jordbruket	39

4.3.1	Produksjonsinntekter	39
4.3.2	Kostnader.....	39
4.3.3	Økonomisk resultat for jordbruket.....	40
4.4	Inntekter fra andre næringsgreiner og fra lønnet arbeid utenom bruket	41
4.5	Kapitaldisponering.....	41
5	OPPSUMMERING OG DISKUSJON	43
5.1	Innledning og bakgrunn for prosjektet	43
5.2	Populasjon og utvalgsriterier.....	43
5.3	Spørsmål som er belyst ut fra intervjuundersøkelsen	44
5.3.1	Om produksjonsmiljø og framtidsplaner.....	44
5.3.2	Om bygninger og maskiner.....	45
5.3.3	Om kjøttproduksjon og fôring	45
5.3.4	Om leid arbeid.....	45
5.3.5	Om bruker og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn	45
5.3.6	Om resultatmåling	46
5.4	Spørsmål som er belyst ut fra driftsgranskingene.....	46
5.4.1	Gruppenes ressurser i utgangspunktet	46
5.4.2	Variasjon i tilpasningsmåter	46
5.4.3	Økonomisk resultat i jordbruket	47
5.4.4	Inntekter fra andre næringsgreiner og fra lønnet arbeid utenom bruket	47
5.4.5	Kapitaldisponering	47
5.5	Videre undersøkelser	48
	REFERANSER	51
	VEDLEGG	53

Sammendrag

Både NILF og andre aktører i inn- og utland har i flere år påvist betydelig variasjon i driftsresultat på gardsbruk med samme teknologi og driftsomfang. Dette finner en omtalt både i norsk og internasjonal faglitteratur. Sammenstilling av litteraturen viser imidlertid at det er vanskelig å finne håndfaste årsaker til at det økonomiske resultatet varierer slik det gjør. Dette prosjektet har hatt som formål å synliggjøre årsaker til variasjon i driftsresultat på bruk med melkeproduksjon.

Prosjektet ble lagt opp som en analyse av driftsgranskingsdata for 2001 fra melkeproduksjonsbruk i Trøndelag. Rapporten beskriver hvordan populasjonen ble avgrenset, hvordan den ble inndelt i grupper, og hvilke utvalgs-kriterier som er vurdert som grunnlag for gruppedelingen. Etter en avveining mellom forskjellige resultatmål, ble de 80 brukene som stod igjen etter avgrensingen delt i tre grupper etter driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet. Brukene med svakest økonomisk resultat ble kalt L-gruppa (låggruppa). Tilsvarende ble brukene med best økonomisk resultat kalt H-gruppa (høggruppa). Data for disse to gruppene ble sammenlignet.

Som støtte for analysene ble alle brukerne i L- og H-gruppene telefonintervjuet. Intervjuguiden inneholdt seks hovedtema. På spørsmål om produksjonsmiljø og framtidsplaner, var svarene preget av usikkerhet og forskjellige oppfatninger om produksjonsmiljøet. Gruppene svarte likevel forholdsvis likt på de fleste spørsmålene. I begge gruppene svarte sytti prosent av brukerne at melkeproduksjonen skulle fortsette, selv om neste generasjon kanskje ikke vil overta. Det var likevel dobbelt så mange i H-gruppa som i L-gruppa, som mente de kom til å slutte med melkeproduksjon. Gruppene hadde svært like oppfatninger om de viktigste årsakene til at de driver gardsbruk. De klareste forskjellene mellom gruppene var at H-gruppa brukte regnskapskontorene som økonomiveileder langt mer enn L-gruppa, og at ektefeller/samboere i L-gruppa så ut til å være spesielt interessert i å ha garden som bosted og ha lønnet arbeid utenom.

På spørsmål om bygninger og maskiner, viste det seg at begge gruppene deltok omtrent like mye i maskinsamarbeid, at de i stor grad selv ønsket å foreta vedlikehold og reparasjoner, og at de anså seg kvalifiserte for det. En tredjedel av L-gruppa, tre ganger så mange som i H-gruppa, sa at de ikke tar vedlikeholdet etter et fast program. Gruppene var likevel svært enige om at vedlikeholdsarbeid tas etter behov, og at det blir tilfredsstillende utført. Også på andre punkter var gruppene ulike. L-gruppa så ut til å ha en større andel av restaurerte, eldre driftsbygninger. Behovet for oppgradering av bygningene var mest utbredt i denne gruppa. Det var færre bruk i L-gruppa som var utstyrt med eget gardsverksted med utstyr for vedlikehold og reparasjoner av teknisk utstyr.

Om kjøttproduksjon og fôring svarte begge gruppene svært likt. Viktigste begrunnelse for kjøttproduksjonen var et sterkt ønske om høyest mulig inntekt.

Om leid arbeid ble det svart at ønsket om fritid og behovet for tid til familien, var de viktigste grunnene til å leie arbeidshjelp, men at økonomien på bruket avgjorde omfanget av leiehjelp. Så langt var svarene fra gruppene stort sett like, men brukerne i L-gruppa ga uttrykk for å ha spesielt stort behov for leiehjelp i onneperioder. Det kan ha sammenheng med at vesentlig flere av ektefeller/samboere til brukerne i L-gruppa hadde lønnet arbeid utenom bruket.

Det var liten forskjell mellom gruppene i brukers landbruksutdanning, men flere brukere i H-gruppa hadde landbruksrelevant tilleggsutdanning. Også ektefeller/samboere så ut til å være noenlunde likt kvalifisert for landbruksyrket i begge gruppene. Både brukerne og deres ektefeller/samboere i H-gruppa så ut til å få brukt sin utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta i større grad enn i L-gruppa. Spesielt var utdanning utenom landbruk lite aktuell i forbindelse med gardsdrifta for ektefeller/samboere i L-gruppa. De opplevde derimot denne utdanningen som noe mer relevant for arbeid utenom bruket, enn det ektefeller/samboere i H-gruppa gjorde.

Brukerne i de to gruppene hadde svært like preferanser med hensyn til hvilke økonomiske resultatmål de var opptatt av å bruke. Seksten brukere i L-gruppa hadde driftsoverskudd som førstevalg. Fjorten av disse hadde nettoinntekt som andre valg. Tilsvarende i H-gruppa var 17 og 10.

Spørsmål som ble belyst ut fra driftsgranskingsdata er i rapporten enkelte steder koblet opp mot resultater fra intervjuundersøkelsen. Gruppens ressurser i utgangspunktet ble sammenlignet for brukers alder, verdi på eiendeler i jordbruket, geografisk tilhørighet, tilskuddsoner, melkekvote, størrelse på jordbruksarealet mv. Alt i alt viser sammenligningen at gruppene hadde et tilnærmet likt utgangspunkt i driftsforhold, driftsomfang og verdi på eiendeler i jordbruket. Et visst forbehold om driftsforhold må likevel tas, fordi arrondering, terrengforhold, bygningskapasitet mv. ikke ble registrert. Arbeidsinnsatsen i drifta var imidlertid forskjellig. Både familiens arbeidsinnsats, betalt leid arbeid, og spesielt ubetalt leid arbeid, var høyere i L-gruppa enn i H-gruppa. Noen klar årsak til mer ubetalt arbeid fra familiemedlemmer utenom brukerens kjernefamilie i L-gruppa var det vanskelig å fastslå.

Korninntekter var høgest i H-gruppa, men dette ble mer enn oppveid av at L-gruppa hadde en betydelig større kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjonen, og blant annet derfor også oppnådde høyere produksjonstilskudd. L-gruppa endte dermed opp ca. 20 000 kroner høyere i produksjonsinntekter enn H-gruppa. Bortsett fra avskrivninger, hadde L-gruppa vesentlig større beløp på alle betydelige kostnadsposter i regnskapet. Arbeidskostnadene i L-gruppa lå vesentlig høyere enn i H-gruppa. Ellers var det kostnadene til vedlikehold som skilte de to gruppene mest. Her var det en forskjell på 25 000 kroner. Til sammen var kostnadsforskjellen gruppene i mellom på 117 200 kroner. Driftsforhold og driftsopplegg i de to gruppene kan neppe tilsi slike kostnadsforskjeller. Det kan derfor se ut til at brukerne i H-gruppa gjennomgående har vært mest kostnadsbevisste. L-gruppa skulle ha ressurser som kunne gitt om lag samme økonomisk resultat som H-gruppa, men kom likevel nesten 100 000 kroner dårligere ut i samlet driftsoverskudd for jordbruket. Familiens arbeidsfortjeneste per årsverk var halvert i L-gruppa i forhold til H-gruppa.

Gruppene hadde noenlunde likt areal produktiv skog, men H-gruppa hadde 11 000 kroner mer i driftsoverskudd fra skogen. Tilleggsnæringer (næringsvirksomhet knyttet til gardens driftsapparat) og næringsvirksomhet utenom landbruk hadde lite omfang i begge gruppene. Den forskjellen som kan påpekes er at L-gruppa hadde størst innsats innen tilleggsnæringer, og oppnådde et høyere resultat enn H-gruppa, men regnes det i forhold til investert kapital, var det H-gruppa som i all næringsvirksomhet hadde størst avkastning. Når en kommer til lønnsinntekter fra arbeid utenom bruket, var forskjellen på gruppene svært markant. L-gruppa lå på det dobbelte av H-gruppa. Dette samsvarer med at ektefeller/samboere i L-gruppa ga uttrykk for å være betydelig mer interessert i garden som bosted, og å ha lønnet arbeid utenom, enn tilfellet var i H-gruppa.

Gruppene var nokså like i fordeling av verdi på eiendeler, selv om totale eiendeler var en del høyere i L-gruppa. Spesielt summen av eiendeler i jordbruket var svært lik i de to gruppene. Forskjell mellom gruppene kom mer fram i finansieringsmåte. L-gruppa hadde finansiert mer av sine eiendeler via låneopptak, og hadde en egenkapitalandel på 58 %, mens H-gruppa lå på 65 %.

Rapporten påpeker til slutt en del muligheter for å gjøre resultatet fra slike undersøkelser sikrere. Det vises også til en del spørsmål som er kommet fram underveis, som det bør være mulig å finne sikrere svar på.

Summary

For several years, numerous national and international studies have shown that the operating results on farms with a similar scope of production and technological standard have varied considerably. This phenomenon is discussed in Norwegian and international scientific literature. However, a survey of this literature shows that it is difficult to find specific causes for the detected economic variations. This project aims to elucidate the causes for variations in operating results on dairy farms.

The project is designed as an analysis of data from the 2001 survey of account statistics from dairy farms in Trøndelag (central Norway). The report describes how the available data were limited, divided into groups, and on which selection criteria this subdivision was based. After having decided on which parameters to use, the final selection of 80 farms was divided into three groups, according to net farm income per cow unit, excluding depreciations. The farms with the poorest operating results were called the L-group («low group»). Accordingly, the farms with the best operating results were called the H-group («high group»). The data for these two groups were compared.

To support these analyses, all farmers in the L and H groups were interviewed by telephone. The interview guidelines contained six main topics. Regarding the issue of production environment and future plans, the responses were characterised by uncertainty and diverging opinions about the production environment. All in all, the farmers in the two groups gave relatively similar responses to most questions. In both groups, 70 per cent of the farmers said they would continue dairy farming, even if it was possible that the following generation would not take over the farm. However, twice as many farmers in the H-group than in the L-group said they will presumably stop producing milk. Both groups had a very similar understanding of why they were actively farming. The most significant differences between the groups were that the H-group farmers used financial advisers (from their accounting firm) much more frequently than the L-group, and that the spouses/partners of the L-group farmers were especially interested in merely having the farm as a place of residence, while seeking off-farm employment.

Regarding farm buildings and machinery, both groups participated about the same in machinery cooperation, both groups preferred to perform maintenance and repairs themselves, and considered themselves to be qualified for such work. One third of the L-group, three times as many as in the H-group, replied that they do not perform maintenance work according to a regular schedule. However, both groups agreed that maintenance work was done when required, and that it was performed satisfactorily. The L-group seemed to have a larger percentage of restored, old buildings, and the need for upgrading of buildings was more common in this group. There were fewer farms in the L-group that had farm workshops equipped with tools necessary for the maintenance and repair of farm machinery.

Both groups responded equally to questions regarding meat production and feeding. The most frequently mentioned motivation for producing meat was the desire for achieving highest possible income.

The main reasons stated for why farmers wished to hire labour were the desire for leisure activities and having time for the family. However, the extent of hired labour depended on the farm's economy. The two groups responded more or less the same, although the L-group farmers expressed a greater need for hired labour in peak seasons. This could be related to the fact that a much larger share of spouses/partners in the L-group had off-farm employment.

There was not much difference between the groups regarding the farmers' professional (agricultural) training. However, a larger share of H-group farmers had additional farm-relevant education. The agricultural training of the spouses/partners was also quite the same in both groups. Farmers as well as their spouses/partners in the H-group seemed to be able to apply their non-agricultural education to their farm enterprise somewhat more than the L-group. Especially for spouses/partners in the L-group, non-agricultural education was often not very applicable to farm operations. On the other hand, this group considered their education to be slightly more relevant for off-farm employment than the spouses/partners in the H-group.

Farmers in both groups had quite the same preferences for which parameters to use as a measure for economic performance. Sixteen farmers in the L-group stated net farm income as their first choice, and fourteen of these had total net income as their second choice. The equivalent figures in the H-group were 17 and 10 farmers, respectively.

In the report, issues that are discussed on the basis of account statistics data are partially linked to results from the farmer interviews. Each group's resources were compared with regard to the farmers' age, value of farm assets, geographical region, subsidy zones, milk quota, farmland acreage, etc. All in all, the comparison shows that the groups more or less had the same resource base concerning farming conditions, production scope and value of farm assets; although, with some reservations regarding farming conditions, since field shape, topography, building capacity, etc. were not recorded. However, there were differences in labour input. Family labour investment, hired labour, and especially unpaid external labour were greater in the L-group than in the H-group. It was difficult to detect any clear reason for the higher share of unpaid labour by extended family members in the L-group.

Income from cereal production was highest in the H-group. This was more than offset by the L-group's considerably larger dairy-related meat production. This was one of the reasons why the L-group received higher production subsidies. Thus, the L-group had about a NOK 20,000 higher production income than the H-group. Except for depreciations, the L-group's accounts showed considerably higher costs for all major cost items. Labour costs were significantly higher in the L- than in the H-group. Otherwise, maintenance costs also differed considerably between the two groups, by a sum of NOK 25,000. In total, costs differed by NOK 117,200 per year. Such a difference can hardly be ascribed to varying farming conditions and farm design between the two groups. It therefore seems that the H-group farmers were gen-

erally more cost-conscious. The L-group's resources should have enabled about the same economic results as for the H-group, but in spite of this, their farm net income was nearly NOK 100,000 lower. The family labour income per man-year was about twice as high in the H-group as in the L-group.

The acreage of productive forest was about the same in both groups, although forest net income was NOK 11,000 higher in the H-group. Other farm-based enterprises as well as non-agricultural business activities were not common in either of the groups. However, both inputs in and income from farm-based enterprises were higher in the L-group. Relative to invested capital, though, the H-group achieved higher profits in all forms of business activities. The difference between groups was significant with regard to off-farm employment. Such income was twice as high in the L-group. This agrees with the previously mentioned results, i.e., that the spouses/partners of the L-group farmers showed much greater interest than the H-group spouses/partners in the farm as a place of residence, while pursuing off-farm employment.

The distribution of assets was about the same in both groups, even though the value of total assets was a bit higher in the L-group. The similarity in the groups was greatest with regard to farm assets. Differences were more pronounced concerning funding sources. The L-group financed a greater share of its assets through loans, and had an equity-to-assets ratio of 58 %, whereas the equivalent figure for the H-group was 65 %.

Finally, the report discusses ways in which to increase the reliability of such studies. We also present several questions which arose in the course of the study, for which reliable answers should be possible to find.

Innledning

1.1 Bakgrunn

Både i Norge og internasjonalt har det vært gjort mange undersøkelser for å finne sammenhenger bak variasjonene i lønnsomhet mellom bruk med tilsynelatende like forutsetninger. Vi skal nevne noen av undersøkelsene her, og kommer inn på arbeidsmåtene i en del av dem i kapittel 2.

1.2 Noen internasjonale studier

Mange undersøkelser har tatt for seg sammenhengen mellom teknisk effektivitet og økonomisk resultat, men det alene forklarer ikke forskjellene i resultat. Det er mange andre forhold som også påvirker gardbrukernes tilpasning til skiftende driftsmuligheter og driftsforhold. Det finnes både norsk og internasjonal faglitteratur om forskning på rådgivning og rådgivningssystemer i landbruket, og på hva som påvirker det økonomiske resultatet for gardbrukerne. Nedenfor skal vi ta med noen utdrag fra litteraturen på dette området.

Mange forsøk på å lage nye rådgivningssystemer har mislykkes i å nå fram til gardbrukeren på en slik måte at det førte til målbare resultatforbedringer. Howard og Filson (1994) har evaluert et program for privat rådgivning til produsenter av «rødt kjøtt» i Ontario, Canada. Programmet skulle øke dyktigheten innen driftsledelse og beslutningstaking, og hjelpe gardbrukerne med å gjøre seg nytte av privat rådgivning. Midtveis i programmet konkluderes det med at de deltakende gardbrukerne hadde blitt flinkere til å samle, vedlikeholde og bruke notater om produksjon og økonomi,

men at det ellers var liten effekt å spore av deltakelsen. Sett utenfra kunne dette prosjektet virke interessant, men det var altså liten målbar respons. Programmet synes ikke å ha truffet brukernes prioriteringer.

Byles et al. (2002) konkluderer slik om driftsledelse: «The literature and observations reported demonstrate that success in farm management and farm business performance is not uni-dimensional and therefore has no single measurement. Success consists of several dimensions that may or may not be measured in quantifiable terms. This creates a need for effective interaction between knowledge management and the action taken by farm decision makers». Konklusjonen her understreker at driftsledelse består av komplekse avgjørelser som skal forene både målbare og ikke-målbare resultatområder.

Dette gjenspeiles også av at Black (2000) i en gjennomgang av styrke og svakheter i fire hovedstrategier for rådgivning konkluderte at ingen modell eller strategi er tilstrekkelig i seg selv. Brukernes tilpasning må altså enten være svært kompleks eller den varierer mye mellom brukere.

Vi tar også med en uttalelse av Karkov (2001), formann i Landbrugets Rådgivningscenter i Danmark: «Vi landmænds mål er i kraft af vores mangfoldighed forskellige. Vi har nogle menneskelige mål, vi har nogle faglige og ikke mindst nogle økonomiske mål. Det har vi alltid haft, men for at nå målene skal tingene ses i sammenheng».

Fox et al. (1993) utførte et litteraturstudium av undersøkelser som er gjort for å avdekke årsaker til forskjeller i lønnsomhet. De fastslår at den empiriske litteraturen om dette emnet er enorm, og de gjorde et begrenset utvalg fra denne litteraturen i tre tidsperioder fra 1900 og fram til vår tid (til sammen 20 undersøkelser er listet opp). De konkluderer blant annet med at: «Much of the potential of this research, however, has not been realized. Even this brief review of selected literature has illustrated that few robust results have been generated. There is much which remains unknown about the reasons for some farms being more successful than others».

1.3 Norske studier

Det er flere norske undersøkelser om kostnads- og lønnsomhetsvariasjon i norsk melkeproduksjon. Effektivitetskontrollen har i en årrekke publisert tall som viser variasjonen i resultat i melkeproduksjonen. I disse beregningene er brukene delt inn etter dekningsbidrag per årsku.

I et prosjektsamarbeid mellom TINE, NVH, NLH, GENO og NILF undersøkes det nå blant annet hvilke faktorer som påvirker det økonomiske resultatet på bruk med melk- og storfekjøttproduksjon (TINE, 2001). Økonomisk utbytte måles som dekningsbidrag uten tilskudd og som dekningsbidrag med tilskudd og fratrukket faste grovfôrkostnader.

Giæver et al. (1995), Flaten & Giæver (1998) og delvis Flaten (1999) hadde alle data fra driftsgranskingene. Alle tre brukte gjennomsnittstall over tre år. De to første er litt like på de relevante delene. De inneholder kostnadsanalyser (hvor kostnader til eget arbeid og rentekrav er inkludert), spredning i kostnader og analyse av kostnads-

variasjonen. Dessuten inneholder de spredning i lønnsomhet mellom brukere, blant annet målt som familiens arbeidsfortjeneste per årsverk.

Også andre har benyttet seg av tilsvarende teknikker, spesielt i forbindelse med rådgivning. Gårdssatsingsprosjektet i Indre Namdal, ledet av Nord-Trøndelagsforskning (NTF 2001, 2002), har i 3 år foretatt regnskapsanalyser på ca. 70 melkeproduksjonsbruk, og kommet til samme konklusjon med hensyn til variasjon i driftsresultat som det vi ser fra driftsgranskingsmaterialet. I disse analysene ble dekningsbidrag per liter levert melk brukt som utvalgs-kriterium. Se kapittel 2.2.2.

I publikasjonen Driftsgranskinger i jord- og skogbruk er det fra 1998 tatt med et avsnitt om «Variasjon innenfor noen produksjoner». (NILF 1998, 1999, 2000, 2001) Her er det melk og melk/storfeslakt, sauehold og kornproduksjon som er omhandlet. Brukene er sortert etter vederlag til arbeid og egenkapital, regnet per produksjonsenhet.

Siden 1995 har NILFs distriktskontor i Trondheim forsøkt å synliggjøre variasjonen i driftsresultat i melkeproduksjon i Trøndelag. Det er publisert analyser av tallmateriale fra driftsgranskingsbruk i Trøndelag for 1998–2001 (NILF, 1999, 2000, 2001 og 2002). Det ble også gjort en tilsvarende undersøkelse på driftsgranskingsbruk i tilskuddssone D for distriktstilskudd melk. (Sjelmo, 2000).

1.4 Problemstillinger

Mange studier har vist betydelige forskjeller i økonomisk resultat mellom gardbrukere, sjøl om de har om lag samme driftsforhold og -forutsetninger. Dette antyder at menneskelige ressurser og driftsledelse er viktig for hvor godt en driver. Sammenstilling av litteraturen viser at det er vanskelig å finne håndfaste årsaker til at det økonomiske resultatet varierer slik det gjør. Sitatene vi har tatt med i avsnitt 1.2 avdekker også en felles erkjennelse av at gardbrukeren står oppe i en kompleks og skiftende beslutningsprosess som bare kan dekkes tilfredsstillende ved å ta i bruk alle tilgjengelige kilder til nyttig informasjon, men som også vil komme ulikt ut fordi målsettingene er forskjellig fra bruker til bruker. Vi kan derfor gå ut fra at ulikhet i økonomisk resultat på bruk med noenlunde like forutsetninger kommer av et komplekst knippe av ulike mål, ulik kompetanse og ulike prioriteringer, men antakelig har de fleste gardbrukere likevel forbedringsmuligheter.

Hovedformålet i dette prosjektet har vært å finne karakteristiske trekk for de brukerne/brukene som oppnår gode økonomiske resultater, og for de som ikke gjør det. Prosjektet avgrenses til å undersøke trønderske melkeproduksjonsbruk i driftsgranskningene.

2 Populasjon og utvalgskriterier

Sommeren 2002 ble det avklart at vi i løpet av høsten 2002 kunne starte et prosjekt for å forsøke å belyse bakenforliggende årsaker til den variasjonen i resultat vi har sett i statistikken. Målsettinger for prosjektet var å avdekke og dokumentere betydningen av årsaker til variasjonen i driftsresultat innen melkeproduksjon, og å finne en egnet framgangsmåte for dette formålet.

En del forhold kan avdekkes ved spesialanalyser av det datamaterialet som allerede finnes hos NILF, men vi så også nødvendigheten av å hente inn tilleggsopplysninger fra gardbrukerne for å få sikrere svar på de årsaksforholdene regnskapstallene syntes å vise. For å sikre høy svarprosent ble det satset på å gå ut med en intervjuundersøkelse, heller enn bare å sende ut et spørreskjema. På grunn av disponibel time-ramme for prosjektet, valgte vi dessuten å avgrense intervjuundersøkelsen til Trøndelag. Intervjuundersøkelsen ble gjennomført høsten 2002.

I dette prosjektet ble det lagt opp til en analyse av driftsgranskingsdata fra melkeproduksjonsbruk i Trøndelag, understøttet av telefonintervju med de aktuelle brukerne. Analysen ble gjort på driftsgranskingsdata fra 2001. Dette året var 104 melkeproduksjonsbruk med i statistikken for Trøndelag. Ved analyser av et datamateriale som det vi har til rådighet, er metoden viktig for å legge grunnlaget for en riktigst mulig tolkning av de resultatene vi kommer fram til. Det var derfor nødvendig først å finne en tjenlig måte å tilrettelegge datamaterialet på. I det følgende er det beskrevet hvordan populasjonen er avgrenset, hvordan den er inndelt i grupper med godt og med svakt økonomisk resultat, og hvilke utvalgskriterier som er brukt som grunnlag for gruppedelingen. Det er også tatt med en kort oversikt over utvalgskriterier som er brukt i andre lignende undersøkelser.

2.1 Avgrensning av populasjonen

I et datamateriale som gjenspeiler et tilfeldig utvalg av bruk, vil det alltid være noen bruk som er så spesielle at de vil dominere for mye når gruppestørrelsen er relativt liten. For eksempel fantes det i vårt materiale et bruk med spesielt stort innkjøp av kalver til oppfôring, der variable kostnader var 3-doblet i forhold til gjennomsnittet. Størrelsen på brukene varierer også sterkt. For å unngå uhensiktsmessig stor spredning i driftsomsfang i gruppene, var det derfor aktuelt med skranker for driftsomsfanget.

I dette prosjektet er det spesielt lagt vekt på at driftsforhold, fysisk ressursgrunnlag, driftsomsfang og brukers alder skal være mest mulig lik i sammenligningsgruppene. Driftsforholdene gjenspeiles delvis i tilskuddssoner og avlingsnivå, men vi mangler data om arrondering og andre forhold som kan si noe om hvor lette eller vanskelige driftsforholdene er på det enkelte bruk. Brukers alder er avgjørende for livsfase og dermed posisjon i brukerens investeringsløp.

De skrankene som ble satt, reduserte det aktuelle antallet bruk fra totalt 104 til 80. Begrensningen i besetningsstørrelse til å ligge mellom 11,6 og 19,9 årskyr ekskluderte 20 bruk. Et vilkår om at omsatt mengde «annet storfeslakt» skulle ligge under 300 000 kroner ekskluderte tre bruk, og en skranke for bankinnskudd på 2 mill. kroner førte til at ytterligere ett bruk ble ekskludert.

2.2 Utvalgskriterier

For best mulig å få synliggjort årsakene til forskjellig resultat er det viktig å få mest mulig sammenlignbare grupper. I tillegg har det i dette prosjektet også vært et ønske å bruke resultatmål som er kjent og brukt blant næringsutøvere og rådgivere. I undersøkelsen har resultat per årsku eller kuenhet vært regnet ut for hvert bruk, og så har brukene vært delt inn i låg- (L-gruppe), middel- og høggruppe (H-gruppe) med dette som utvalgskriterium. Deretter er gjennomsnittstall fra L- og H-gruppe sammenlignet. Data fra midtgruppa er ikke analysert, men finnes i vedlegg 1. Metoden skiller seg ut fra referansemåling, som er en vanlig form for sammenligning av et enkelt foretak med en standard eller et gjennomsnitt. Franks & Collis (2003) definerer referansemåling som: «the practice of establishing the relative performance of a business or enterprise against an appropriate standard, generally industry standards derived from a survey of farms». For dette prosjektet var det hensiktsmessig å sammenligne to grupper av bruk som er i hver sin ende av lønnsomhetsskalaen, spesielt for å se hvilke potensial for forbedringer som måtte finnes. I omtalen av gruppene er «-gruppa» brukt både om *brukerne* i gruppa og *brukene* i gruppa. Det vil framgå av sammenhengene om det menes brukerne eller brukene.

Franks & Collis (2003) er også inne på at de viktigste prestasjonsindikatorer for en samlet driftsanalyse baseres på enkeltsektors styrke og svakhet, og vanligvis blir målt mot den ressursen som er knappest, eller minst tilgjengelig. I det materialet vi har hatt til disposisjon har vi ikke undersøkt hvilken ressurs som er den knappeste for det enkelte bruk. Ut fra den kjennskapen vi har til brukene er melkekvote knapp

peste ressurs for mange, mens grovfôrareal, bygningsplass, finanser, arbeidskraft, etc. er det for andre.

Datamaterialet fra driftsstatistikken gir oss ikke mulighet til driftsgreinsanalyse. Av den grunn kan vi ikke skille kjøttproduksjon på ungdyr fra melkeproduksjonen. Vi har derfor et tallmateriale med (hovedsakelig) to produkter, kjøtt og melk. Noen bruk har bare det nødvendige påsett for å holde besetningen ved like. Andre setter på alt av kalver, og kjøper kalver i tillegg for å føre opp til slakt. Vi finner denne fler-vareproduksjonen i varierende grad. Dette er med på å gjøre det vanskelig å finne et utvalgs-kriterium som er velegnet, fordi en har med sammensatte grupper å gjøre.

De resultatmålene som er vurdert er dekningsbidrag, driftsoverskudd i flere varianter, og vederlag til arbeid og egenkapital. Alle disse resultatmålene har imidlertid svake sider. Dekningsbidraget tar ikke hensyn til faste kostnader, verdien av egen arbeidsinnsats og rentekrav. Driftsoverskuddet tar ikke hensyn til verdien av egen arbeidsinnsats og rentekrav. Vederlag til arbeid og egenkapital er avhengig av finansieringen av brukerfamiliens eiendeler. Vi kommer noe tilbake til dette nedenfor, under vurderingen av resultatmål.

Etter å ha vurdert flere resultatmål ble driftsoverskudd valgt som utvalgs-kriterium for analysen, men moderert slik at driftsoverskuddet ble beregnet før avskrivninger, og regnet per kuenhet. I det følgende gjøres det rede for de resultatmålene som ble vurdert.

2.2.1 Dekningsbidrag per årsku

I en prøveutkjøring i 1998, gjort på 1997-data, viste resultatet at det var veldig stor variasjon i dekningsbidrag per årsku. Sortert i grupper lå H-gruppa hele 45 % over L-gruppa i dekningsbidrag per årsku. Seleksjonen førte imidlertid til at besetningsstørrelse i L-gruppa ble 16,0 årskyr, mens den i H-gruppa ble 11,6 årskyr. Regnet per bruk ble driftsoverskuddet derfor så å si likt i gruppene (1 000 kroner høyere for H-gruppa enn for L-gruppa). Det er liten grunn til å anta at dette forholdet er vesentlig annerledes på seinere års resultater. I følge (NILF 2002) utgjorde de variable kostnadene i jordbruket i Trøndelag på 1970-tallet ca. 60 % av de totale kostnadene, mens de rundt år 2000 utgjorde ca. 45 %. Generelt sett har derfor dekningsbidraget etter hvert fått redusert betydning i resultatmåling. Utvalg av bruk etter dekningsbidrag per årsku ser derfor ut til å være lite aktuelt i denne sammenhengen. Dekningsbidraget kan likevel være aktuelt for å få et bilde av den tekniske effektiviteten på bruket.

Dekningsbidraget tar ikke hensyn til faste kostnader, verdien av egen arbeidsinnsats og rentekrav. Vi vet fra tidligere analyser at det er større variasjon i faste kostnader per årsku enn i variable kostnader. Fra driftsgranskingene vet vi at det er store forskjeller mellom bruk når det gjelder arbeidsinnsats. Og vi har også sett at det er store forskjeller mellom bruk når det gjelder investert kapital. Dekningsbidraget tar altså ikke hensyn til noen av disse forholdene.

2.2.2 Dekningsbidrag per liter levert melk

Dekningsbidrag per liter levert melk ble brukt som utvalgs-kriterium av Nord-Trøndelagsforskning i forbindelse med Gårdssatsingsprosjektet (NTF, 2002). Ut-

valget ga skjevdeling i retning av større besetninger i H-gruppa enn i L-gruppa. I dette prosjektet var kjøttproduksjon på okser holdt utenfor, noe som synes å være en naturlig betingelse når en ønsker å bruke dette resultatmålet som utvalgs-kriterium. Vi viser ellers til Flaten (2002), der det sies at fordi kvoten vanligvis begrenser mjølkeproduksjonen mest ved kvoteregulering, antas ofte at dekningsbidraget per kg melk bør være så høgt som mulig. Det sies videre at i tilfelle en eller flere faste ressurser har en positiv alternativverdi lønner det seg å produsere mer melk per ku. Variable kostnader per kg melk for å produsere kvoten billigst vil øke, og høgest mulig dekningsbidrag per kg melk gir da ikke best mulig lønnsomhet. Dette gjelder i enda større grad ved tilnærminger hvor fôrkostnader per kg melk minimeres.

2.2.3 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsku

Vederlag til arbeid og egenkapital per årsku brukt som inndelingskriterium viser samme tendens til skjevdeling som ved bruk av driftsoverskudd per årsku. Se kapittel 2.2.5. Vederlag for arbeid og egenkapital omfatter driftsoverskudd tillagt kostnadene for leid arbeid og fratrukket jordbrukets andel av utgifter til renter og kår. Jordbrukets andel settes til verdien av eiendeler i jordbruket i prosent av sum eiendeler. Vederlag til arbeid og egenkapital er et begrep som brukes i grunnlagsmaterialet for jordbruksforhandlingene, men som er lite anvendelig i rådgivningssammenheng, og derfor vil være av liten interesse for rådgiverne.

En annen svakhet ved dette kriteriet er at driftsresultatet er avhengig av finansieringen av brukerfamiliens eiendeler. Et bruk der gjelden er liten eller eiendelene i jordbruket utgjør en relativt liten del av brukerfamiliens samlede eiendeler, vil få lite fradrag for gjeldsrenter, og derfor komme relativt godt ut i utvalgssammenhengen. Det vil altså være en tendens til at bruk med lite gjeld eller mye eiendeler utenom eiendeler i jordbruket, kommer i H-gruppa, og omvendt vil det være en tendens til at bruk med mye gjeld eller lite kapital utenom jordbruksaktiva komme i L-gruppa.

2.2.4 Driftsoverskudd per liter kvote

Kvotesystemet utgjør for mange melkeprodusenter en begrensning i produksjonsvolum som de må forholde seg til. Denne begrensningen vil for disse brukene være styrende for de disposisjoner brukeren må foreta for å oppnå best mulig økonomisk resultat. Resultat regnet per liter melkekvote kunne derfor vært et aktuelt utvalgs-kriterium. Kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjonen varierer imidlertid veldig mye fra bruk til bruk, og påvirker dermed i stor grad driftsoverskudd regnet per liter kvote. Skulle dette vært et aktuelt utvalgs-kriterium, måtte vi derfor ha foretatt driftsgreinsanalyser, slik at vi fikk tall for spesialisert melkeproduksjon (inkl. nødvendig rekruttering). Uten ekstranoteringer gir ikke driftsgranskingene grunnlag for driftsgreinsanalyser.

Som nevnt under avsnitt 2.2, tar driftsoverskuddet ikke hensyn til verdien av egen arbeidsinnsats og rentekrav. I avsnitt 2.2.1 er det påpekt at det er store forskjeller mellom bruk, både når det gjelder egen arbeidsinnsats og når det gjelder rentekravet.

2.2.5 Driftsoverskudd per årsku

I de publiserte undersøkelsene fra NILF-Trondheim (NILF, 1999, 2000, 2001) har driftsoverskudd per årsku vært brukt som utvalgs-kriterium. Denne inndelingsmåten har gitt skjevdeling i retning av færre årskyr, lågere melkekvote og høyere gjennomsnittsalder på bruker i H-gruppa enn i L-gruppa.

Ved nærmere kontroll av dataene, viser det seg at spesielt i dataene fra Trøndelag er det et markert fall i verdien av eiendeler i jordbruket når brukerens alder øker fra ca. 45 til ca. 50 år. Investert kapital er høyest de første årene etter overtakelse, og synker etter hvert. Høg alder fører altså generelt til lågere sum eiendeler, og dermed lågere avskrivninger, som i sin tur gir et bedre resultat. Gjennomsnittsalderen for alle brukere med melkeproduksjon i statistikken for Trøndelag har de siste årene ligget på 47 år, og altså midt i det skiktet der endringen i størrelse på eiendeler i jordbruket er størst. Dette har gjort det spesielt nødvendig å etablere sammenligningsgrupper med noenlunde lik gjennomsnittsalder. Tabell 2.1 viser hvordan jordbruksaktiva varierer med stigende alder for bruker på melkeproduksjonsbruk i Trøndelag og i landet utenom Trøndelag. Analysen var gjort på driftsgranskingsdata fra 2000.

Tabell 2.1 Eiendeler i jordbruket UB, etter aldersgruppe for bruker på melkeproduksjonsbruk. Ar 2000

Alder	Trøndelag		Landet, utenom Trøndelag	
	Antall	Jordbruksaktiva UB	Antall	Jordbruksaktiva UB
< 41 (32–40)	22	1 295 572	75	1 421 674
41–43	15	1 216 870	40	1 384 411
44–46	12	1 211 525	30	1 297 137
47–49	14	934 908	32	1 188 481
50–52	14	899 099	35	1 010 274
> 52 (53–61)	24	918 513	72	909 959

2.2.6 Driftsoverskudd før avskrivning per årsku

For å redusere betydningen av aldersforskjellen i gruppene mest mulig, ble det gjort en testkjøring med inndeling etter driftsoverskudd før avskrivning per årsku. Med dette som utgangspunkt ble skjevdelingen i antall årskyr og melkekvote enda større enn når en sorterer etter driftsoverskudd per årsku, men likheten i alder på bruker ble bedre. Ved i tillegg å holde de minste og de største brukene utenfor, oppnådde en å beholde tilnærmet samme gjennomsnittsalder på bruker og samtidig redusere forskjellen i driftsomfang betraktelig.

2.2.7 Driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet

Som nevnt i avsnitt 2.1, ble det satt skranker for størrelsen på kjøttproduksjonen i tilknytning til melkeproduksjonen. Likevel kan det være et problem at det er svært stor forskjell på omfanget av kjøttproduksjonen mellom bruk. Spesielt vil dette på-

virke kraftfôrforbruket per årsku. Ved å regne om kjøttproduksjon på slaktedyr til kuenheter, kan disse forskjellene reduseres betydelig. I utregningen av kuenheter er 4 slakteokser satt lik 1 årsku, som i dette alternativet er kalt 1 kuenhet. Begrunnelsen for forholdstallet 4 ligger i forholdet mellom dekningsbidraget per årsku og dekningsbidraget per slakteokse, slik dette framkommer i Dekningsbidragskalkyler for Trøndelag 2001/2002 (NILF, Trondheim 2001).

2.2.8 Utvalgskriterier i andre undersøkelser

I publikasjonen Driftsgranskinger i jord- og skogbruk er det fra 1998 tatt med et avsnitt om «Variasjon innenfor noen produksjoner». (NILF, 1998, 1999, 2000, 2001) Her er det melk og melk/storfeslakt, sauehold og kornproduksjon som er omhandlet. Brukene er sortert etter vederlag til arbeid og egenkapital, regnet per produksjonsenhet.

Effektivitetskontrollen har i en årrekke publisert tall som viser variasjonen i resultat i melkeproduksjonen. I disse beregningene er brukene delt inn etter dekningsbidrag per årsku. I et prosjektsamarbeid mellom TINE, NVH, NLH, GENO og NILF undersøkes det nå blant annet hvilke faktorer som påvirker det økonomiske resultatet på bruk med melk- og storfekjøttproduksjon (TINE, 2001). Økonomisk utbytte måles her som dekningsbidrag uten tilskudd og som dekningsbidrag med tilskudd, men fratrukket faste grovfôrkostnader.

Det er også flere norske undersøkelser om kostnads- og lønnsomhetsvariasjon i norsk melkeproduksjon. Giæver et al. (1995), Flaten & Giæver (1998) og delvis Flaten (1999) hadde alle data fra driftsgranskningene. Alle tre brukte gjennomsnittstall for tre år. De to første er litt like på de relevante delene. De inneholder kostnadsanalyser hvor kostnader til eget arbeid og rentekrav er inkludert, spredning i kostnader, og analyse av kostnadsvariasjonen. Dessuten inneholder de spredning i lønnsomhet mellom brukere etter flere resultatmål, bl.a. målt som familiens arbeidsfortjeneste per årsverk

Også andre har benyttet seg av tilsvarende teknikker, spesielt i forbindelse med rådgivning. Gårdssatsingsprosjektet i Indre Namdal, ledet av Nord-Trøndelagsforskning (NTF, 2001, 2002), har i 3 år foretatt regnskapsanalyser på ca. 70 melkeproduksjonsbruk, og kommet til samme konklusjon med hensyn til variasjon i driftsresultat som det vi ser fra driftsgranskingsmaterialet. I disse analysene ble dekningsbidrag per liter levert melk brukt som utvalgskriterium. Se kapittel 2.2.2.

2.2.9 Valg av utvalgskriterier

I dette prosjektet har det vært viktig å få mest mulig sammenlignbare grupper, for å eliminere så mye som mulig av forskjeller i driftsforhold, ressursgrunnlag, driftsomsfang og brukers alder, slik at forskjeller i driftsmåte brukerne mellom kunne komme bedre fram. I tillegg har det også vært et ønske å bruke resultatmål som er kjent og brukt blant næringsutøvere og rådgivere. Dermed er det mange mulige resultatmål som ikke er med i vurderingene her.

Uansett hvilket resultatmål som velges, vil det imidlertid knytte seg svakheter til det. Mot begrepet vederlag for arbeid og egenkapital kan det innvendes at det er for

avhengig av finansieringen, mens de andre alternativene som er diskutert ikke tar godt nok hensyn til kapitalkostnader. Driftsoverskuddet tar heller ikke hensyn til størrelsen på familiens egen ulønna arbeidsinnsats, og dekningsbidraget tar i tillegg heller ikke hensyn til andre faste kostnader.

Familiens eget ulønna arbeid og kapitalkostnader (renter og avskrivninger) er viktige kostnadsposter. I driftsstatistikken bygger arbeidstallene dels på brukerens arbeidsnoteringer og dels på skjønn. Den delen av arbeidsinnsatsen som er vanskeligst å måle, er verdien av den ubetalte familieinnsatsen. Avskrivningene bygger i statistikken på anskaffingsverdi og en fastsatt gjennomsnittlig levetid for hver gruppe av driftsmidler, men både riktig anskaffingsverdi og riktig avskrivningstid kan være vanskelig å fastslå. Store forskjeller i avskrivninger mellom låg- og høggruppe vil påvirke gruppetilhørigheten. Dette har vi forsøkt å unngå mest mulig ved de skrankene som er satt for utvalget, og ved de utvalgskriteriene som er brukt.

2.2.10 Stabilitet i gruppene

For tolkingen av tallmateriale og svarene på intervjuundersøkelsen, er det en fordel at brukene ikke hyppig vandrer fra en gruppe til en annen. Giæver et al. (1995), Flaten & Giæver (1998) og Flaten (1999), brukte alle 3 års gjennomsnitt for å jevne ut tilfeldige variasjoner mellom år, og på den måten oppnå en mer stabil gruppetilhørighet. Det materialet vi har hatt til rådighet har vi ansett for å være for lite til å gjøre det. Med de skrankene vi har satt for utvalget kom vi til 80 gardsbruk med melkeproduksjon fra Trøndelag. Bare 49 av disse har vært med i statistikken alle tre årene 1999, 2000 og 2001.

Fordelen ved å bruke et gjennomsnitt av flere år avhenger av hvor mye brukene vandrer mellom gruppene fra ett år til et annet, og det igjen avhenger blant annet av hvor mye av de faste kostnadene som er med i utvalgskriteriet. I dette prosjektet sammenlignet vi driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet med driftsoverskudd per kuenhet for å se på forskjellene i hvor stabile brukene var innen sin gruppe. Vi så også på om det var forskjell på å regne per kuenhet og per årsku. Av tabell 2.2 ser vi at av de brukene som var i L-gruppa i 2001, var ca. tre firedeler i samme gruppa året før, og litt over halvparten to år tidligere. Dette var nokså uavhengig av utvalgskriterium, men med en tendens til større stabilitet i gruppa når avskrivningene er tatt med i beregningsgrunnlaget, eller når driftsoverskudd regnes per årsku.

Tabell 2.2 Stabilitet i gruppene etter gruppetilhørighet arene før analyseåret

	Driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet		Driftsoverskudd per kuenhet		Driftsoverskudd per årsku	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Antall i L-gruppa i 2001	11	100	13	100	14	100
- derav i 2000	8	73	10	77	11	79
- derav i 1999	5	45	8	62	9	64
Antall i H-gruppa i 2001	20	100	20	100	20	100
- derav i 2000	11	55	11	55	13	65
- derav i 1999	9	45	10	50	10	50

For H-gruppa synes stabiliteten å være litt dårligere, men inkluderes nabogruppa blir tendensen motsatt. Det vil si at av de brukene som var i H-gruppa i 2001, var det færre bruk som i de to foregående årene hadde vært innom L-gruppa, enn antall bruk i L-gruppa fra 2001 som hadde vært innom H-gruppa i 1999 og 2000. Se tabell 2.3. Som vi ser, er stabiliteten stor når nabogruppa regnes inn. For L-gruppa er den rundt 80 %, og for H-gruppa mellom 80 og 95 %. Vi ser også av tabellen at det ikke er stor forskjell mellom driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet og driftsoverskudd per kuenhet som utvalgs-kriterium, når det gjelder gruppestabilitet. Derimot kommer utvalgs-kriteriet driftsoverskudd per årsku noe bedre ut for H-gruppa.

Tabell 2.3 Stabilitet i gruppene når nabogruppa inkluderes

	Driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet		Driftsoverskudd per kuenhet		Driftsoverskudd per årsku	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Antall i L-gruppa i 2001	11	100	13	100	14	100
- derav i L og M i 2000	9	82	11	85	12	86
- derav i L og M i 1999	9	82	10	77	11	79
Antall i H-gruppa i 2001	20	100	20	100	20	100
- derav i H og M i 2000	19	95	19	95	20	100
- derav i H og M i 1999	16	80	16	80	18	90

Vi har også undersøkt omfanget av bruk som vandret mellom gruppene i et materiale med grupper fra 1994. I 2000 var noen kommet over til nabogruppa, men svært få helt til motsatt ende av skalaen. For de som hadde gjort det, ser det ut til at mer eller mindre tilfeldige sammentreff hadde ført til at et bruk et enkelt år havner på motsatt side på gruppeskalaen, mens noen bruk hadde hatt en utvikling som over tid førte dem fra en ende av skalaen til den andre. Selv om mange bruk i perioden mellom

1994 og 2000 hadde gått ut av statistikken, var konklusjonen at brukene som hovedregel var stabil i sin gruppe.

Når det gjelder årsaken til at bruk forlater driftsstatistikken, ser det heller ikke ut til å være påfallende forskjeller. 9 av brukene i L-gruppa fra 1994 var i 2000 gått ut av statistikken, mens hele 18 fra H-gruppa var gått ut. I denne perioden har vi notert årsaken til at brukene forlater statistikken. Konklusjonen er at det er ingen klare forskjeller gruppene i mellom, men det er en tendens til at en større andel av bruk fra L-gruppa har gått inn i samdrifter. Se tabell 2.4.

Tabell 2.4 **Arsaker til at bruk har forlatt driftsstatistikken, fordelt på L- og H-gruppe**

Arsak	L-gruppe	H-gruppe
Solgt kvote	2	4
Forpaktet bort/solgt bruket	1	1
Pensjonsalder	1	2
Generasjonsskifte	0	2
Samdrift	3	2
Diverse arsaker	1	3
Uoppgitt	1	4
Sum antall	9	18

Ved inndelingen av bruk i grupper etter lønnsomhet, vil noen bruk ligge nær grensen til nabogruppa. At disse brukene vandrer over til nabogruppa er derfor helt naturlig, selv om en eliminerer mye av tilfeldige variasjoner ved å bruke et gjennomsnitt av inntekts- og kostnadstall for flere år. Det vil derfor vanskelig la seg gjøre å oppnå en gruppedeling som er helt stabil over flere år.

Forskjellen mellom utvalgsriteriene i tabell 2.3 er ikke stor. Vi har derfor kommet til at driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet er å foretrekke som utvalgsriterium, fordi det gir mer lik alder i gruppene, og dermed mer lik situasjon med hensyn til livsfase og nivå på verdien av brukets eiendeler i jordbruket. Videre har vi funnet å måtte leve med at de brukene som var i L- og H-gruppa i 2001, ikke alle var med i samme gruppa året før. De aller fleste av de brukene som ikke var det, var likevel ikke lenger unna enn i nabogruppa. Derfor har vi akseptert at de brukene som hørte til i de to gruppene i analyseåret, med en viss usikkerhet kan stå som representanter for de respektive gruppene både i analysen av det statistiske materialet og i intervjuundersøkelsen.

De 80 brukene som stod igjen etter fastsetting av skranker for utvalg, ble delt i tre grupper. Med et større antall bruk, som ville gitt større grupper og dermed sikrere tall, kunne en firedeling vært aktuell. En firedeling ville sannsynligvis markert forskjellene mellom yttergruppene enda klarere, men samtidig ville den også «spisset» konklusjonene sterkere, og kanskje mer enn statistikk materialet gir grunnlag for.

2.3 Intervjuundersøkelse

For å få belyst en del spørsmål som har gått igjen ved analyse av tallmaterialet fra tilsvarende undersøkelser tidligere, ble det utarbeidet en intervjuguide (vedlegg 2) med følgende hovedtema:

- Produksjonsmiljø og framtidsplaner
- Bygninger og maskiner
- Kjøttproduksjon og fôring
- Leid arbeid
- Bruker og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn
- Resultatmåling

Alle brukerne i L- og H-gruppene fikk intervjuguiden tilsendt, og ble senere intervjuet per telefon. Alle brukerne, 27 i L-gruppa og 27 i H-gruppa, avga svar. Sammen- drag av svarene behandles i kapittel 3, og finnes ellers i vedlegg 3. Alle brukerne var menn. I L-gruppa var det én bruker som driver bruket alene. I H-gruppa var det to. Av praktiske grunner ble bare bruker intervjuet, også på spørsmål om ektefel- le/samboer. En stor andel av ektefeller/samboere har jobb utenom bruket, og er derfor vanskelig å nå på telefonen på dagtid.

3 Spørsmål som er belyst ut fra intervjuundersøkelsen

De fleste av spørsmålene i intervjuundersøkelsen var formulert som påstander som brukerne kunne si seg enige eller uenige i på en Likert-skala. Skalaen gikk fra 1 (helt uenig), 2 (delvis uenig), 3 (usikker), 4 (delvis enig) og til 5 (helt enig). Samtlige bruk i de to gruppene avga svar. I sammendraget av svarene har vi angitt antall % av svarene som ble gitt som uenig (1 eller 2) og som enig (4 eller 5). Der ikke noe annet er nevnt, har alle 27 i hver gruppe avgitt svar på vedkommende spørsmål. Svarene på spørsmål og tilleggsspørsmål fra spørreskjemaet er vist i vedlegg 3.

Spørsmålene er undersøkt med enkel deskriptiv statistikk. Det er ikke utført statistiske tester for å undersøke om det er statistisk signifikante forskjeller mellom L- og H-gruppa.

3.1 Om produksjonsmiljø og framtidsplaner

Brukernes svar på spørsmålene om produksjonsmiljøet er preget av usikkerhet og delte meninger (tabell 3.1). Spredningen i svar er stor i begge gruppene. Det kan se ut til at H-gruppa diskuterer både produksjonsteknikk og økonomi mer med naboer/yrkesbrødre enn L-gruppa gjør, men at det er liten forskjell mellom gruppene når det gjelder å snakke med rådgiver. Unntaket her er H-gruppas bruk av regnskapsfører som økonomirådgiver.

I tillegg til spørsmål 1c ble det stilt et utdypings spørsmål om hvem som eventuelt er rådgiver i tekniske spørsmål. Av svarene går det fram at brukerne i L-gruppa bruker TINE, Felleskjøpet og forsøksringen som rådgivere i tekniske spørsmål mer enn brukerne i H-gruppa gjør, men at brukerne i H-gruppa snakker mer med naboene

om slike spørsmål. Begge gruppene angir at de bruker TINE aller mest. I tillegg til spørsmål 1d ble det spurt om hvem som eventuelt er rådgiver i økonomiske spørsmål. Begge gruppene bruker TINE og forsøksringene, men her skiller gruppene klart lag. Bare to fra L-gruppa sier at de bruker regnskapskontoret som økonomirådgiver, mens hele 16 fra H-gruppa gjør det.

At H-gruppa diskuterer mer med naboer/yrkesbrødre og med regnskapsførere, kan være en medvirkende årsak til at denne gruppa kommer best ut økonomisk, men behøver ikke nødvendigvis å være det. Et case-studium, der en foretok et grundigere intervju med noen få brukere fra hver gruppe, ville sannsynligvis kunne avklart dette.

I spørsmålene om rådgiver var TINE og forsøksringene nevnt som eksempler. Det kan derfor være at mange brukere av den grunn husket bedre på å nevne disse enn andre. Det interessante her er imidlertid at det er relativt liten forskjell mellom gruppene når det gjelder interessen for tekniske spørsmål. Når det gjelder økonomisk rådgivning derimot, blir forskjellen markant.

Tabell 3.1 Det faglige produksjonsmiljøet. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

1. Det faglige produksjonsmiljøet er preget av:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer produksjonsteknikk	3,15	19	45	3,48	15	52
b. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer økonomiske resultater	2,41	55	15	3,11	29	40
c. Diskusjon med radgiver om tekniske spørsmål	3,15	26	48	3,04	37	41
d. Diskusjon med radgiver om økonomiske spørsmål	3,33	26	55	3,52	11	49

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

Det er stor enighet i begge gruppene om at bruker vil fortsette med melkeproduksjonen, men det er også stor usikkerhet om neste generasjon vil overta (tabell 3.2). Trettisju % i L-gruppa og 48 % i H-gruppa er enige i at neste generasjon vil overta. Forskjellen mellom gruppene på dette området harmonerer med at ektefeller/samboere i L-gruppa er sterkest interessert i garden som bosted, med mulighet til lønnsinntekt fra arbeid utenom garden, jf. spørsmål 4.d. Det harmonerer også med at L-gruppa er mer uenig enn H-gruppa i alternativet med at andre vil overta bruket (2.c) og fortsette med melkeproduksjon. Det samme kan en si om at dobbelt så mange i L-gruppa som i H-gruppa kan tenke seg å gå inn i samdrift.

Det kan se ut til å være flere i H-gruppa som tenker på å avvikle melkeproduksjonen. En nærmere analyse av materialet viser imidlertid at de fleste av dem som ten-

ker på avvikling, enten er i gang med et generasjonsskifte, eller at det ikke er noen i familien som ønsker å overta bruket.

Begge gruppene er nokså samstemt i at økologisk drift ikke er aktuelt, og ser ut til å være aller minst aktuelt for brukerne i H-gruppa. For de fleste er midlertidig opphør av melkeproduksjonen eller kvotesalg heller ikke aktuelt de nærmeste årene.

I tillegg til spørsmål 2 ble det stilt et utdypingsspørsmål om hvilken driftsform som er mest sannsynlig hvis melkeproduksjonen ikke fortsetter. Siden de fleste var innstilt på å fortsette, var det få som hadde tanker om alternativer. Kjøttproduksjon ser imidlertid ut til å være mest nærliggende i tilfelle et alternativ trenges.

Tabell 3.2 Drifta på bruket de neste 10-20 arene. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

2. Drifta på bruket de neste 20 arene	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Bruker fortsetter med melkeproduksjon	4,04	11	71	3,96	22	70
b. Neste generasjon overtar og fortsetter med melkeproduksjon	3,19	34	37	3,33	33	48
c. Andre vil overta bruket, og fortsette med melkeproduksjon	1,78	71	11	2,07	63	11
d. Det planlegges samdrift innen melkeproduksjon	2,07	66	22	1,85	70	11
e. Det planlegges overgang til øko logisk melkeproduksjon	1,37	85	0	1,26	92	0
f. Det planlegges midlertidig opphør i melkeproduksjonen	1,30	89	4	1,26	93	4
g. Det er aktuelt med kvotesalg	1,26	92	4	1,59	85	11

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

Av svarene ser det ut til at flere av *brukerne* i H-gruppa enn i L-gruppa er interessert i å utnytte skogen som hører til bruket (tabell 3.3). I L-gruppa er interessen for tilleggsnæringer like stor som for å drive i skogen. I H-gruppa derimot er det mindre interesse for å drive med tilleggsnæringer. Brukernes interesse for annen næringsvirksomhet er på et lågt nivå i begge gruppene, men lågest i L-gruppa. Når det gjelder å ha bruket som bosted, og å ha lønnet arbeid utenom, er *brukerne* i begge gruppene noenlunde like lite interessert.

Tabell 3.3 Brukers interesser angående næringsvirksomhet. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

3. Bruker er sterkt interessert i a:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Utnytte skogen på bruket ³⁾	3,11	33	37	3,78	30	66
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	3,04	34	38	2,56	55	26
c. Drive med annen næringsvirksomhet	2,07	67	19	2,56	48	26
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	2,22	55	15	2,22	63	18

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

3) Balansekvantum 87m³ i L-gruppa og 92m³ i H-gruppa

I svar om *ektefelle/samboer* på de samme spørsmålene, kommer de største forskjellene mellom gruppene fram i spørsmål 4d (tabell 3.4). Ektefeller/samboere i L-gruppa er bemerkelsesverdig enige i at de vil ha garden som bosted og ha lønnet arbeid utenom. I H-gruppa er det mer delte meninger. Derimot er ektefeller/samboere i H-gruppa, på samme måte som brukerne, mer opptatt av å utnytte skogen på bruket.

Sammenligner en svarene fra brukerne med svarene for ektefeller/samboere, går det klart fram at brukerne er mer interessert i næringsvirksomheten, og mindre interessert i garden bare som bosted, enn deres ektefeller/samboere. Selv om vi må tro at brukerne har diskutert dette med sin partner, skal det minnes om at det bare er brukerne som er intervjuet, og altså også har svart for sine ektefeller/samboere (jf. kapittel 2.3).

Tabell 3.4 Ektefelle/samboers interesser angående næringsvirksomhet. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

4. Ektefelle/samboer er sterkt interessert i a:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Utnytte skogen på bruket ³⁾	1,96	69	15	2,96	51	42
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	2,04	62	16	2,38	55	21
c. Drive med annen næringsvirksomhet	1,88	77	20	1,88	71	8
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	4,65	4	93	3,33	25	41

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

3) Balansekvantum 87m³ i L-gruppa og 92m³ i H-gruppa

Det var svært liten forskjell mellom gruppene i synet på årsaker til at de driver gardsbruk (tabell 3.5). Aller høgest scoret utsagnene om at «bruket er et godt sted å bo» og «produsere mat av god kvalitet».

Tabell 3.5 Viktigste årsaker til å drive gard. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

5. Den viktigste årsaken til at bruker og ektefelle/samboer driver gardsbruk er:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjennomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjennomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Ønske om å beholde bruket i slekta	4,44	7	86	4,41	0	86
b. Ta vare på kulturlandskapet	3,93	11	70	4,11	4	67
c. Produsere mat av god kvalitet	4,74	0	92	4,70	0	93
d. Arbeide med dyr og planter	4,33	0	85	4,22	4	78
e. Ønsket om en sikker inntekt	3,70	18	63	4,04	4	67
f. Ha et selvstendig arbeid	4,44	0	85	4,70	0	93
g. Bruket er et godt sted å bo	4,85	0	100	4,74	0	97
h. Bruket gir muligheter til friluftsliv, jakt, fiske	3,74	23	63	3,93	18	67

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

3.2 Om bygninger og maskiner

Svarene på spørsmål 6 viser at H-gruppa har en større andel av nyere driftsbygninger, mens L-gruppa har en større andel av restaurerte, eldre driftsbygninger (tabell 3.6). I H-gruppa er 67 % av driftsbygningene nyere enn 30 år. Tilsvarende i L-gruppa er 34 %. I L-gruppa har derimot 97 % av brukene restaurert sine driftsbygninger i løpet av de siste 30 årene, tilsvarende 67 % i H-gruppa.

Behovet for oppgradering av driftsbygningene er mest utbredt i L-gruppa, der 63 % av brukerne svarte ja på spørsmål om det er behov for oppgradering. Gjennomsnittlig antatt kostnadsramme var på 459 000 kroner. I H-gruppa var det 41 % som svarte ja til dette, og med en antatt kostnadsramme på 492 000 kroner.

Forskjellen er mindre mellom gruppene når det gjelder oppgradering av innendørsmekaniseringen. I L-gruppa var det 59 % som svarte ja, og oppga en kostnadsramme på 146 000 kroner. Tilsvarende tall for H-gruppa var 52 % og 161 000 kroner.

Tabell 3.6 Driftsbygningen (antall svar i %)

6. Alder på bygningen, ar	0–10	11–20	21–30	> 30
a. Alder på driftsbygningen, L-gruppe	0	15	19	67
a. Alder på driftsbygningen, H-gruppe	11	19	37	33
b. Ar etter større restaurering, L-gruppe	67	15	15	0
b. Ar etter større restaurering, H-gruppe	44	19	4	0

På spørsmål 7, om bruket har gardsverksted med utstyr for å foreta vedlikehold og reparasjoner av maskiner og redskaper, var det 67 % i L-gruppa og 89 % i H-gruppa som svarte ja.

Tabell 3.7 Vedlikehold på maskiner og redskaper: (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

8. Vedlikehold på maskiner og redskaper:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Bruker ønsker selv å foreta vedlikehold og reparasjoner	4,04	8	63	4,15	8	74
b. Bruker har kvalifikasjoner for å foreta vedlikehold og reparasjoner	3,70	15	60	3,81	4	63
c. Vedlikeholdet tas etter fast vedlikeholdsprogram	3,26	33	48	3,59	11	48
d. Vedlikeholdsarbeid tas etter behov	4,52	4	93	4,48	0	93
e. Vedlikeholdet av maskiner og redskaper er tilfredsstillende	4,37	0	85	4,48	0	93

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

Hovedinntrykket fra svarene på spørsmål 7 til 11 er at gruppene stort sett opptrer likt når det gjelder maskiner og redskaper (tabell 3.7). Begge gruppene deltar omtrent like mye i maskinsamarbeid (spørsmål 11). I begge gruppene er det et stort flertall som selv ønsker å foreta vedlikehold og reparasjoner. Et flertall i begge gruppene mener seg også kvalifisert for det. Begge gruppene er svært enige i påstanden om at vedlikeholdsarbeid tas etter behov, og at vedlikeholdet er tilfredsstillende utført (spørsmål 8). Svarene på spørsmål 7 viser likevel at brukene i L-gruppa i mindre utstrekning er utstyrt med eget gardsverksted med utstyr slik at de kan ta vedlikehold og reparasjoner av teknisk utstyr selv. I L-gruppa er det dessuten en tredjedel, tre ganger så mange som i H-gruppa, som er uenige i påstanden om at vedlikeholdet tas etter et fast vedlikeholdsprogram. Disse forholdene kan være en medvirkende årsak til at L-gruppa har vesentlig høyere vedlikeholdskostnader på traktorer og redskaper, selv om andre momenter taler for at det heller skulle vært motsatt. Spørsmål 9 av-

dekker nemlig at L-gruppa har litt nyere traktorer (tabell 3.8). Fra driftsregnskapet kan vi i tillegg se at L-gruppa har vesentlig større kostnader til maskinleie enn H-gruppa.

Tabell 3.8 Alder på nyeste traktor

9. Alder på nyeste traktor, år:	0–5	6–10	11–15	> 15
Alder på nyeste traktor, L-gruppa	10	9	3	5
Alder på nyeste traktor, H-gruppa	8	6	10	3

3.3 Om kjøttproduksjon og foring

På spørsmål 12 ser vi igjen at begge gruppene svarer svært likt (tabell 3.9). Hovedbegrunnelsen fra begge gruppene for å produsere kjøtt, er et sterkt ønske om størst mulig inntekt. Sterke grunner er også ønskene om å utnytte grovfôrreserve og ledig plass i driftsbygningen. Spesielt H-gruppa synes å være sterkt opptatt av dette, som god ressursutnyttelse. Svarene her er tilsynelatende i utakt med at de ikke bruker hele jordbruksarealet til grovfôr, men dyrker mer korn enn L-gruppa. Forholdet er imidlertid at bare 9 av brukene i H-gruppa dyrker korn (6 i L-gruppa). Det er altså mange nok bruk i gruppa som kan være opptatt av å bruke mest mulig grovfôr.

Tabell 3.9 Omfanget av kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjon. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

12. Omfanget av kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjon er styrt av:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Ønske om størst mulig inntekt	4,89	0	100	4,56	4	89
b. Ønske om å utnytte ledig plass i driftsbygningen	3,96	11	67	4,15	19	81
c. Ønske om å utnytte grovfôrreserve	3,81	11	55	4,48	4	81

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

Brukerne i begge gruppene oppgir at de driver kjøttproduksjonen etter egen planlegging og kontroll, men TINEs produksjonsveileder er likevel inne i bildet på vel halvparten av brukene i begge gruppene (tabell 3.10). Andre rådgivere ser ikke ut til å bli aktivt brukt, men som kommentar til spørsmålene, sa tre brukere i H-gruppa at de brukte andre gardbrukere som rådgivere.

Tabell 3.10 Styring av kraftforbruken. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

13. Ved siden av grovfortilgangen, styres bruken av kraftfor av:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Brukerens egen planlegging og kontroll	4,63	0	92	4,59	0	89
b. Produksjonsveilederens (TINEs) planlegging	3,22	29	56	3,41	23	56
c. Annen radgivers planlegging	1,37	89	4	1,11	97	0

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

3.4 Om leid arbeid

Begge gruppene er svært enige i at ønsket om mer fritid er avgjørende for omfanget av leid hjelp (tabell 3.11). Dernest er det behovet for tid til familien som er viktigst. Spesielt er dette tydelig i L-gruppa, som også har størst familie. Det ser ut til å være lite behov for tid til andre oppgaver enn jordbruksdrifta.

Svarene under «annet», viser at 11 brukere i L-gruppa har behov for leiehjelp i onneperioder, mens bare to i H-gruppa nevner dette. Det kan ha sammenheng med at vesentlig flere av ektefeller/samboere til brukerne i L-gruppa er ute i lønnet arbeid (22 med inntekt over 10 000 kroner, mot 14 i H-gruppa). Det kan også ha sammenheng med deres innstilling om at bruket først og fremst skal være et bosted, med mulighet til lønnet arbeid utenom (jf. spørsmål 4d).

Tabell 3.11 Hva avgjør omfanget av leid arbeid/bruk av avløser. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

14. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser, avgjøres av:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Behovet for tid til andre oppgaver enn jordbruksdrifta	2,19	66	18	2,11	67	23
b. Behovet for tid til familien	3,93	11	67	3,48	22	44
c. Behovet for tid til utdanning	1,48	89	7	1,22	96	0
d. Ønske om mer ferie og fritid	4,59	8	93	4,56	0	89

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

Det er svært stor grad av enighet i begge gruppene om at økonomien på bruket ikke tillater å leie mer hjelp enn det som blir gjort (tabell 3.12). 44 % av brukerne i L-

gruppa, og 30 % av brukerne i H-gruppa oppgir manglende tilgang på avløser. Det er altså en viss forskjell på gruppene på dette området. Det kan stemme med at ektefelle/samboer i L-gruppa både er mindre interessert i gardsarbeidet og arbeider mer utenom bruket, og på den måten har mindre mulighet til å delta i husdyrstellet.

Tabell 3.12 Hva begrenser omfanget av leid arbeid/bruk av avløser. (Skala: 1 = helt uenig, 5 = helt enig)

15. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser begrenses av:	L-gruppa			H-gruppa		
	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %	Gjen-nomsn.	Uenig ¹⁾ %	Enig ²⁾ %
a. Økonomien på bruket tillater ikke mer leid hjelp	4,44	11	85	4,48	4	86
b. Manglende tilgang på kvalifisert avløser/leiehjelp	2,96	41	44	2,63	48	30

1) De som har krysset av for 1 eller 2

2) De som har krysset av for 4 eller 5

3.5 Om brukers og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn

Det er svært liten forskjell mellom gruppene når det gjelder landbruksutdanning og teknisk utdanning (Tabell 3.13). Under «annet» var det imidlertid bare 6 brukere i L-gruppa, men 14 i H-gruppa som nevnte en eller annen utdanning i tillegg til det som er nevnt i spørsmål 16.

Tabell 3.13 Brukers utdanningsbakgrunn

16. Brukers utdanningsbakgrunn	1 ar	2 ar	3 ar	4 ar	> 4 ar
a. Landbruk, L-gruppa	8	6	3	1	0
a. Landbruk, H-gruppa	10	9	0	0	0
b. Teknisk, L-gruppa	6	2	2	0	0
b. Teknisk, H-gruppa	5	2	2	1	0
c. Helse og omsorg, L-gruppa	0	0	0	0	0
c. Helse og omsorg, H-gruppa	0	0	0	0	0
d. Skole og undervisning, L-gruppa	0	0	0	0	0
d. Skole og undervisning, H-gruppa	0	0	0	0	0

I undersøkelsen hadde ingen av ektefeller/samboere i H-gruppa landbruksutdanning, mens 5 fra L-gruppa hadde ettårig landbruksutdanning (tabell 3.14). I tillegg til alternativene i spørsmål 17, var det spesielt handelsskole og husmorskole som ble nevnt.

Tabell 3.14 Ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn

17. Ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn	1 ar	2 ar	3 ar	4 ar	> 4 ar
a. Landbruk, L-gruppa	5	0	0	0	0
a. Landbruk, H-gruppa	0	0	0	0	0
b. Teknikk, L-gruppa	0	0	1	0	0
b. Teknikk, H-gruppa	0	0	0	0	0
c. Helse og omsorg, L-gruppa	1	1	3	0	1
c. Helse og omsorg, H-gruppa	1	1	2	0	0
d. Skole og undervisning, L-gruppa	0	0	0	2	3
d. Skole og undervisning, H-gruppa	3	1	0	0	1

Hovedkonklusjon på spørsmål 16 og 17 er at det er ingen markante forskjeller gruppene i mellom når det gjelder landbruksutdanning. Av brukerne i H-gruppa er det ingen med mer enn to års landbruksutdanning, mens det er fire i L-gruppa. Til gjengjeld har flere i H-gruppa landbruksrelevant tilleggstudning, som for eksempel sveisekurs, regnskapskurs, yrkesskole etc. Når det gjelder ektefeller/samboere, er det imidlertid ingenting som tyder på at de fra H-gruppa er bedre kvalifisert for landbruksyrket enn de fra L-gruppa.

Den mest interessante delen av svarene på spørsmål 16 og 17, er svarene på tilleggsspørsmålet om bruker og brukers ektefelle/samboer får brukt eventuell utdanning utenom landbruk (tabell 3.15). Her er det både stor forskjell på gruppene, og på bruker og ektefelle/samboer.

Av 20 brukere i H-gruppa som har svart på dette spørsmålet, sier alle at de får brukt slik utdanning i forbindelse med gardsdrifta. I L-gruppa er tilsvarende tall 11 av 16, mens 5 oppgir at de ikke får anvendt sin utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta. Bare 4 av 24 ektefeller/samboere som det er svar for i L-gruppa, får brukt sin utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta, og hele 20 får ikke det. I H-gruppa ser det ut til å være 14 av 22 som får brukt utdanningen, og 8 som ikke får det.

Når det gjelder denne utdanningens relevans for arbeid utenom bruket, er forskjellene mindre mellom gruppene, men det er en tendens til at *brukerne* i H-gruppa og *ektefeller/samboere* i L-gruppa er mest fornøyd med den muligheten de har til å bruke sin utdanning utenom bruket.

Tabell 3.15 Muligheten for å bruke annen utdanning enn landbruksutdanning

Tilleggsspørsmål til spørsmål 16 og 17: Far du brukt eventuell utdanning utenom landbruk	I forbindelse med gardsdrifta?		I forb. med arbeid utenom bruket	
	ja	nei	ja	nei
Bruker, L-gruppe	11	5	9	7
Bruker, H-gruppe	20	0	12	7
Ektefelle/samboer, L-gruppe	4	20	21	3
Ektefelle/samboer, H-gruppe	14	8	16	6

3.6 Om resultatmaling

Hvilket resultatmål er gardbrukeren mest opptatt av å bruke? Her var det anledning til å markere 1. og 2. valg fra a. til e. på lista, og om nødvendig forlenge den (tabell 3.16). Hovedkonklusjonen er at brukerne i de to gruppene har svært like preferanser med hensyn til hvilket resultatmål de er mest opptatt av å bruke. Seksten i L-gruppa har driftsoverskudd som førstevalg. Fjorten av disse hadde nettoinntekt som andre valg. Tilsvarende i H-gruppa var 17 og 10. Som andre valg kommer nettoinntekt, med 7 i L-gruppa og 6 i H-gruppa.

Tabell 3.16 Hvilket resultatmål er brukeren mest opptatt av å bruke?

18. Hvilket resultatmål er brukeren mest opptatt av å bruke?	L-gruppe		H-gruppe	
	1. valg	2. valg	1. valg	2. valg
a. Driftsoverskudd (produksjonsinntekter – kostnader)	16	6	17	4
b. Familiens arbeidsfortjeneste (driftsoverskudd – renter av innsatt kapital)	1	1	2	2
c. Lønnsevne (familiens arbeidsfortjeneste + kostnader til leid hjelp)	0	1	1	4
d. Nettoinntekt (driftsoversk. alle næringsgreiner + renteinnt. – gjeldsrenter)	7	16	6	11
e. Disponibelt beløp på driftskreditt-kontoen	3	2	0	3

4 Spørsmål som er belyst ut fra data fra driftsgranskingene

I dette kapitlet har vi hovedsakelig tatt for oss spørsmål som er belyst ut fra driftsgranskingsdata, men har enkelte steder koblet disse mot resultater fra intervjuundersøkelsen.

4.1 Gruppenes ressurser i utgangspunktet

I tabell 4.1 har vi sammenlignet gruppegjennomsnittene for en del variabler som har med utgangspunktet for gardsdrifta å gjøre. Vi ser av tabellen at brukers alder er 2,6 år høyere i H-gruppa. Dette skulle i utgangspunktet bety at H-gruppa kan ha lågere aktiververdier (jf. kapittel 2.2.5), og dermed mindre kostnader i form av avskrivninger enn L-gruppa. Etter det utvalget som er gjort er forskjellene imidlertid ubetydelige. Vi ser også at brukene i de to gruppene fordeler seg svært likt på flatbygder og «andre bygder», men H-gruppa har litt høyere distriktstilskudd på melk. Forskjellen her får til resultat at gruppene har tilnærmet likt samlet distriktstilskudd for melk og kjøtt, til tross for at L-gruppa omsetter noe mer både av melk og kjøtt enn H-gruppa.

Tabell 4.1 Sammenligning av L-gruppe og H-gruppe

Variabel	L-gruppe	H-gruppe
Alder på bruker, ar	46,5	49,1
Eiendeler i jordbruket, kroner	1 133 850	1 121 433
Trøndelag flatbygder, antall bruk	13	12
Trøndelag andre bygder, antall bruk	14	15
Gjennomsnittlig tilskuddsone for melk	2,9	3,2
Gjennomsnittlig tilskuddsone for kjøtt	2,0	2,0
Melkekvote, liter	85 935	83 804
Jordbruksareal, dekar	233	227
Melkekvote i liter per dekar jordbruksareal	369	369

H-gruppa mottar like mye arealtilskudd til grovfôr som L-gruppa, til tross for at grovfôrarealet er noe mindre, og må derfor i gjennomsnitt ha noe høyere arealtilskuddsone. I forhold til jordbruksarealet er melkekvoten helt lik for gruppene. Alt i alt viser sammenligningen at L- og H-gruppa har et tilnærmet likt utgangspunkt i driftsforhold, driftsomfang og jordbruksaktiva. Det må imidlertid tas et visst forbehold om driftsforhold, fordi vi ikke har registreringer for arrondering, terrengforhold, bygningskapasitet mv.

4.2 Variasjon i tilpasningsmater

Forskjellen i driftsoverskudd mellom L- og H-gruppa er på ca. 100 000 kroner på bruksnivå. Tabell 4.2 viser at variasjonen mellom bruk er betydelig større i L-gruppa enn i H-gruppa. Standardavviket er nesten dobbelt så stort i L-gruppa.

Tabell 4.2 Driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet

	L-gruppe	H-gruppe
Driftsoversk. f. avskr./kuenhet	13 203	21 063
Standardavvik	2 459	1 367

Siden forskjellen i økonomisk resultat mellom gruppene er så stor, har vi forsøkt å finne ut om gruppene har tilpasset produksjonen på forskjellig måte. Vi har sett på forholdet melkekvote/omsatt mengde melk, husdyrproduksjon i forhold til grovfôravling, investert kapital i næringsvirksomhetene, og på arbeidsinnsatsen i jordbruksdrifta.

4.2.1 Melkekvote i forhold til omsatt mengde

Differensen mellom melkekvote og omsatt liter melk er 1 585 liter i L-gruppa og 54 liter i H-gruppa. Ved første øyekast ser dette ut til å bety at H-gruppa er flinkest

til å innrette omsetningen i forhold til kvote, men når det tas hensyn til at ett av brukene i L-gruppa på grunn av sykdom i besetningen hadde en leveranse på vel 40 000 liter under kvote, blir differensen mellom melkekvote og omsatt liter melk 72 liter for de 26 andre brukene i L-gruppa. Ser en bort fra dette ene bruket, er kvotetilpasningen derfor ganske lik for gruppene.

4.2.2 Husdyrproduksjon i forhold til grovforavling

L-gruppa har 7 dekar større jordbruksareal enn H-gruppa, og 17 dekar mer som grovfôr. I tillegg tar L-gruppa 14 FEm mer per dekar i grovfôravling. Siden forutsetningene for brukene ellers ser ut til å være ganske like, er det nærliggende å anta at det heller ikke er noen vesentlig forskjell i fôr kvalitet på det heimeavla fôret. I så fall produseres det i gjennomsnitt ca. 9 000 FEm mer grovfôr per bruk i L-gruppa enn i H-gruppa. Omsatt melkemengde er noenlunde lik i gruppene, mens L-gruppa omsatte 860 kg mer storfekjøtt enn H-gruppa. Tar en hensyn til at besetningene i L-gruppa er noe større, kan det være riktig å si at gruppene har ganske lik tilpasning når det gjelder bruk av heimeavlet grovfôr. L-gruppa har imidlertid 20 000 kroner høyere kraftfôrkostnader enn H-gruppa. Det har vi ingen dekkende forklaring på, selv om L-gruppa altså produserer en del mer kjøtt enn H-gruppa.

Kostnadene til såvarer, gjødsel og plantevernmidler regnet per FEm totalavling er bare uvesentlig høyere i L-gruppa.

4.2.3 Investert kapital i næringsvirksomhet og privat

I tabell 4.3 har vi vist investert kapital knyttet til forskjellig næringsvirksomhet brukerfamilien er engasjert i. Vi har også tatt med resultatet av investeringene angitt som driftsoverskudd i % av investert kapital (driftsoverskudd i %), for å synliggjøre forskjeller mellom gruppene. Generelt viser denne oppstillingen at H-gruppa innen alle næringsgreiner har høyere driftsoverskudd, regnet i % av investert kapital, enn L-gruppa.

Tabell 4.3 Kapital knyttet til næringsvirksomhet og privat

	L-gruppa		H-gruppa	
	Investert Kapital	Driftsoverskudd i % ^{*)}	Investert Kapital	Driftsoverskudd i % ^{*)}
Jordbruk	1 133 850	16,1	1 121 433	25,0
Skogbruk	58 257	30,9	65 224	44,6
Tilleggsnæring	29 559	33,4	3 853	166,1
Andre næringer	61 602	7,6	33 095	17,1
Privat bolig, bil mv	434 922	-	356 720	-

^{*)} Driftsoverskudd i % av investert kapital

Sum eiendeler i jordbruket er praktisk talt lik for gruppene. L-gruppa har 23 000 kroner mer i omløpsmidler enn L-gruppa, mest på grunn av større besetning. Til gjengjeld har

L-gruppa 11 000 kroner mindre i anleggsmidler i jordbruket. Fra intervjuundersøkelsen (spørsmål 9) vet vi at L-gruppa har de nyeste traktorene (se vedlegg 3), og fra databasen vet vi at gjennomsnittlig verdi i regnskapet er kroner 108 000, mens H-gruppa bare har 86 000 knyttet til traktorer. For driftsbygninger er det motsatt. H-gruppa har i gjennomsnitt nyere bygninger, med kroner 507 000 i statusverdi mot L-gruppas kroner 448 000. Det samme forholdet gjelder ikke privat bolig, bil mv. (tabell 4.3). Her mangler vi alder på investeringene, men vi ser av tabellen at L-gruppa ligger vesentlig høyere enn H-gruppa.

4.2.4 Arbeidsinnsatsen i jordbruket

Både familiens og den leide arbeidsinnsatsen i jordbruket er høyere på bruk i L-gruppa enn på bruk i H-gruppa (tabell 4.4). Det ville vært nærliggende å anta at høy arbeidsinnsats på virksomhet utenfor jordbruket ville ført til mindre tid til arbeid i jordbruket, men L-gruppa har også klart høgest arbeidsinnsats i jordbruket.

Et annet forhold som utgjør en markert forskjell mellom gruppene, er omfanget av ubetalt arbeidsinnsats. Ubetalt arbeid er for det aller meste arbeid som utføres av foreldre til brukeren eller andre nære familiemedlemmer som ikke blir lønnet for arbeidet. I statistikken fram til og med 2001 ble denne arbeidsinnsatsen betegnet som «gavearbeid», og verdien av den tatt med som arbeidskostnad. Beregningen ble foretatt ut fra timer ubetalt arbeidsinnsats ganger tarifflønn. I de dataene vi har hatt til rådighet, har vi ikke hatt tilgang til det registrerte timetallet. Her har vi regnet oss tilbake til et omtrentlig timetall ved å dele kronebeløpet for gavearbeid fra databasen på en gjennomsnittlig tarifflønn som er basert på sone 2 for arbeidsgiveravgift. Når vi regner ut timeprisen på leid arbeid som faktisk betalt arbeid pluss tariffberegnet «gavearbeid», delt på registrert timetall for alt leid arbeid, finner vi at H-gruppa har hatt kroner 5,50 lågere timelønn enn L-gruppa. L-gruppa mottar imidlertid kroner 11 000 mer i tilskudd til sykeavløsning, og timeprisen for sykeavløsning ligger høyere enn for vanlig avløsning. Det er derfor lite trolig at det er særlig forskjell i arbeidsgiveravgiftssone gruppene i mellom.

Vi kan særlig legge merke til at både betalt, men spesielt ubetalt leid arbeid, er høyere i L-gruppa enn i H-gruppa. For betalt leid arbeid har det noe betydning at L-gruppa har litt større besetning enn H-gruppa, og derfor også får utbetalt litt mer i avløsertilskudd. Noen klar årsak til den større mengden ubetalt arbeid fra familiemedlemmer utenom brukerens kjernefamilie i L-gruppa er det vanskelig å fastslå, men noe betydning kan det ha at brukerne i denne gruppa i gjennomsnitt er to år yngre enn i H-gruppa, og at de har større familie (mottar 6 800 kroner mer i barne-trygd). I gjennomsnitt var overtakelsesåret 1985 for denne gruppa, mens brukerne i H-gruppa overtok i 1981. For de 11 brukene i L-gruppa som har gavearbeid til mer enn 25 000 kroner, er 1993 gjennomsnittlig overtakelsesår, og det dreier seg med ett unntak om barnefamilier. Disse familiene er ikke mer opptatt med arbeid utenom jordbruket enn andre, og synes heller ikke å være mer belastet med sykdom enn gjennomsnittet i L-gruppa. Alt i alt ser det derfor ut til at L-gruppa har litt lågere effektivitet i arbeidet enn H-gruppa, eller at det er andre forhold knyttet til drifta som denne undersøkelsen ikke har fanget opp.

Tabell 4.4 Arbeidsinnsatsen i jordbruket, timer

	L-gruppa	H-gruppa
Bruker	2 445	2 254
Øvrig familie	491	567
Leid, ubetalt ^{*)}	262	36
Leid, betalt	492	418
Sum jordbruk	3 690	3 275

^{*)} Kronebeløpet for gavearbeid fra databasen er delt på en gjennomsnittlig tariff lønn som her er basert på sone 2 for arbeidsgiveravgift

4.3 Økonomisk resultat i jordbruket

4.3.1 Produksjonsinntekter

H-gruppa har større korninntekter enn L-gruppa, men dette mer enn oppveies av at L-gruppa har en vesentlig større kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjonen, og også oppnår høyere tilskudd (tabell 4.5). L-gruppa ender dermed opp med ca. 20 000 kroner mer i produksjonsinntekter enn H-gruppa.

Tabell 4.5 Produksjonsinntekter i jordbruket

	L-gruppa	H-gruppa
Planteprodukter	9 802	17 908
Melkeinntekter	281 929	281 712
Livdyr og slakt mv.	136 914	113 406
Offentlige tilskudd	300 586	293 737
Leieinntekter, traktor og redskaper	4 132	6 812
Andre inntekter	163	154
Produksjonsinntekter i alt	733 527	713 729

4.3.2 Kostnader

Bortsett fra avskrivninger har L-gruppa større kostnader på alle poster som er vist i tabell 4.6). Arbeidskostnadene i L-gruppa ligger vesentlig høyere enn i H-gruppa, men det er vanskelig å påpeke en klar årsak til dette. Utenom arbeidskostnadene er det kostnadene til vedlikehold som er mest forskjellig i de to gruppene. Her er det en forskjell på 25 000 kroner. Størst er kostnadsforskjellen innenfor vedlikehold på traktor og maskiner. Intervjuundersøkelsen viste at L-gruppa har nyere traktorer enn H-gruppa, men det kan tenkes at L-gruppa har eldre eller færre redskaper. Det kan være dette som gjenspeiler seg i mer maskinleie for denne gruppa, men siden L-gruppa jevnt over har høyere kostnader på alle områder, kan det også være nærlig-

gende å anta at de høge vedlikeholdskostnadene skriver seg fra en generelt lågere oppmerksomhet mot kostnadsbesparelser.

Fra intervjuundersøkelsen vet vi at H-gruppa i gjennomsnitt har nyere driftsbygninger enn L-gruppa (vedlegg 3). Dette er sannsynligvis årsaken til at avskrivningene er lågere i L-gruppa. Til sammen er det en forskjell i kostnader gruppene i mellom på 117 200 kroner. Driftsforhold og driftsopplegg i de to gruppene kan neppe tilsi at kostnadsforskjellene er så store. Resultatene antyder derfor at brukerne i H-gruppa er mer bevisst på å holde kostnadene under kontroll.

Låge vedlikeholdskostnader på maskiner, og låg kostnad til maskinleie, fører til at H-gruppa ligger på kroner 0,99 i netto mekaniseringskostnader per FEm, og på kroner 0,98 per liter omsatt melk. Tilsvarende tall for L-gruppa var kroner 1,18 og kroner 1,26.

Tabell 4.6 Kostnader i jordbruket

	L-gruppa	H-gruppa
Forkostnader	136 050	115 731
Andre variable kostnader	87 193	69 704
Leid arbeid ^{*)}	98 545	56 821
Vedlikehold	72 999	47 920
Avskrivninger	58 953	66 484
Maskinleie	18 088	7 847
Andre faste kostnader	78 762	68 868
Sum kostnader	550 589	433 377

^{*)}Verdien av gavearbeid er inkludert. For L-gruppa utgjør det 33 248 kroner, og for H-gruppa 4 631 kroner.

4.3.3 Økonomisk resultat for jordbruket

L-gruppa ser ut til å ha ressurser som kunne gitt den et minst like godt resultat som H-gruppa. Gruppa har litt større areal, litt høgere avlingsnivå, litt større melkekvote og en større familieinnsats, men fordelene av dette blir borte fordi kostnadene blir for store. L-gruppa kommer nesten 100 000 kroner dårligere ut i samlet driftsoverskudd for jordbruket enn H-gruppa. På grunn av de høgere kostnadene er familiens arbeidsfortjeneste per årsverk nokså nøyaktig halvert i L-gruppa i forhold til H-gruppa.

Tabell 4.7 Økonomisk resultat for jordbruket

	L-gruppa	H-gruppa
Driftsoverskudd fra jordbruket	182 937	280 351
- Renter av jordbruksaktiva, 7 %	77 670	78 020
Familiens arbeidsfortjeneste	105 268	202 331
Familiens arbeidsfortjeneste/arsv.	66 695	133 400

4.4 Inntekter fra andre næringsgreiner og fra lønnet arbeid utenom bruket

For å få en oversikt over familiens samlede inntekter, er det i tabell 4.8 tatt med en oversikt fram til nettoinntekt. H-gruppa har i følge intervjuundersøkelsen (vedlegg 2) fem m³ større balansekvantum enn L-gruppas 87 m³, og legger ned 20 arbeidstimer mer i skogsdrifta (vedlegg 1). Resultatet er 11 000 kroner mer i driftsoverskudd fra skogen i denne gruppa.

Tilleggsnæringer (næringsvirksomhet knyttet til gardens driftsapparat) og næringsvirksomhet utenom landbruk har lite omfang for begge gruppene. Den forskjellen som kan påpekes er at L-gruppa har størst innsats innen tilleggsnæringer, og oppnår et høyere resultat enn H-gruppa.

Når en kommer til lønnsinntekt, er forskjellen på gruppene svært markant. L-gruppa ligger på det dobbelte av H-gruppa. Dette samsvarer godt med at ektefeller/samboere i L-gruppa er betydelig mer interessert i garden som bosted, med lønnet arbeid utenom, enn tilfellet er i H-gruppa.

Tabell 4.8 Nettoinntekt fra brukerfamiliens samlede virksomhet

	L-gruppa	H-gruppa
Driftsoverskudd, jordbruket	182 937	280 351
Driftsoverskudd, skogbruk	17 998	29 078
Driftsoverskudd, tilleggsnæringer	9 881	6 401
Driftsoverskudd, andre næringer	4 694	5 672
Lønnsinntekt	139 168	70 660
Diverse mindre inntektsposter	31 707	20 603
Renteinntekter	15 161	12 377
- Rente- og karutgifter	61 638	40 249
Nettoinntekt	339 908	384 893

4.5 Kapitaldisponering

Gruppene er nokså like i fordeling av verdi på eiendeler, selv om sum eiendeler er en del høyere i L-gruppa (tabell 4.9). Spesielt summen av eiendeler i jordbruket er svært lik for de to gruppene. De forskjellene av betydning som kommer fram, er at L-gruppa har investert mer i tilleggsnæringer, andre næringer og privat (hovedbygninger, bil mv.).

Tabell 4.9 Balanse

	L-gruppa	H-gruppa
Eiendeler i alt	2 056 604	1 898 180
Gjeld i alt	870 705	655 444
Egenkapital	1 185 900	1 242 737
Eiendeler i jordbruket	1 133 850	1 121 433

Forskjellen mellom gruppene kommer mer fram både i finansieringsmåte og investeringsnivå. L-gruppa har finansiert mer av sine eiendeler via låneopptak. Mens L-gruppa ligger ca. 160 000 kroner over H-gruppa i sum eiendeler, ligger den ca. 215 000 kroner over i gjeld. Det gjør at L-gruppa har en egenkapitalandel på 58 %, mens H-gruppa ligger på 65 %. For flere detaljer, se vedlegg 1.

L-gruppa har vesentlig høyere nettoinvestering i anleggsmidler i jordbruket i 2001. Dette gjelder spesielt maskiner og redskaper, men også driftsbygninger. Investeringer i melkekvote ligger imidlertid lågere enn i H-gruppa (tabell 4.10). Nettoinvestering er nyanlegg minus avskrivninger, frasalg og investeringstilskudd. Investeringsbildet som avtegner seg for dette regnskapsåret (2001), kan vanskelig være et fast mønster, siden verdien av anleggsmidler i jordbruket ligger lågere i L-gruppa enn i H-gruppa (vedlegg 1).

Tabell 4.10 Nettoinvesteringer

	L-gruppa	H-gruppa
Jord, grøfter og vannanlegg	-231	-36
Driftsbygninger	8 103	-3 850
Maskiner og redskap	31 671	-1 793
Melkekvote	10 664	13 643
Sum nettoinvesteringer	50 208	7 963

5 Oppsummering og diskusjon

5.1 Innledning og bakgrunn for prosjektet

Kapittel 1 gir innledning og bakgrunn for prosjektet, som har hatt som formål å synliggjøre årsaker til variasjon i driftsresultat på bruk med melkeproduksjon. NILF har i flere år påvist stor variasjon i økonomisk resultat innen flere produksjonsformer. Også fra effektivitetskontrollen har det i en årrekke vært publisert tall som viser variasjon i resultat i melkeproduksjon. Mange undersøkelser har tatt for seg sammenhengen mellom teknisk effektivitet og økonomisk resultat, men det alene forklarer ikke forskjellene. Det er mange andre forhold som også påvirker gardbrukernes tilpasning til skiftende driftsmuligheter og driftsforhold. Dette finner en omtalt både i norsk og internasjonal faglitteratur.

5.2 Populasjon og utvalgsriterier

Kapittel 2 omhandler måten prosjektet er lagt opp på, som en analyse av driftsgranskingsdata fra melkeproduksjonsbruk i Trøndelag, understøttet av telefonintervju med aktuelle brukere. Det er beskrevet hvordan populasjonen er avgrenset, hvordan den er inndelt i grupper og hvilke utvalgsriterier som var vurdert, og som ble brukt, som grunnlag for gruppedelingen. Analysen er gjort på data fra 2001. De 80 brukene som stod igjen etter avgrensingen ble delt i 3 grupper etter driftsoverskudd per kuenhet. Gruppen som bestod av bruk med svakest økonomisk resultatet ble kalt Låggruppen (L-gruppen). Tilsvarende ble brukene med best økonomisk resultat kalt Høggruppen (H-gruppen). Disse to gruppene er sammenlignet, mens midtgruppen ikke

er med i analysen (tallene er vist i vedlegg 1). I omtalen av gruppene er «-gruppa» brukt både om *brukerne* i gruppa og *brukene* i gruppa. Det vil framgå av sammenheng- en om det menes brukerne eller brukene.

5.3 Spørsmål som er belyst ut fra intervjuundersøkelsen

Kapittel 3 omhandler intervjuundersøkelsen. I det følgende er det satt opp en over- sikt over resultatene fra undersøkelsen, delt etter hovedtema i intervjuguiden.

5.3.1 Om produksjonsmiljø og framtidsplaner

Brukernes svar på spørsmålene om det faglige produksjonsmiljøet er preget av usik- kerhet og forskjellige oppfatninger, og gruppene svarer forholdsvis likt på de fleste spørsmålene. I begge gruppene er det stor enighet om at melkeproduksjonen skal fortsette, men det er usikkerhet om neste generasjon vil overta. I L-gruppa planleg- ger 22 % av brukerne å gå inn i samdrift. Det er dobbelt så mange som i H-gruppa. Begge gruppene er ganske enige i at økologisk drift ikke er aktuelt. Spesielt for bru- kerne i H-gruppa ser økologisk drift ut for å være uaktuelt. For de aller fleste av bru- kerne er midlertidig opphør av melkeproduksjonen, eller kvotesalg, heller ikke aktu- elt de nærmeste årene. Hvis melkeproduksjonen likevel skulle opphøre, ser produk- sjon av storfekjøtt ut til å være det mest aktuelle alternativet. Gruppene hadde svært like oppfatninger om de viktigste årsakene til at de driver gardsbruk. De utsagnene som fikk høyest score var: «bruket er et godt sted å bo på» og «produsere mat av god kvalitet».

På en del områder hadde gruppene ulike svar. L-gruppa bruker TINE som rådgiv- ver mer enn H-gruppa, både når det gjelder tekniske og økonomiske spørsmål, mens det kan se ut til at brukerne i H-gruppa oftere diskuterer både teknikk og økonomi med naboer og yrkesbrødre enn brukerne i L-gruppa gjør. Forskjellene her er ikke markante, men blir klarere når det gjelder bruken av regnskapskontorene som øko- nomiveileder. H-gruppa bruker kontorene i stor utstrekning, mens L-gruppa bare i beskjeden grad gjør det. Dette kan avspeile forskjell i interesser, og være en av årsa- kene til at det økonomiske resultatet er så ulikt for de to gruppene. En annen for- skjell synes å være at brukerne i H-gruppa er mer interessert i å utnytte skogen på bruket, men er mindre interessert i tilleggsnæringer enn brukerne i L-gruppa er.

Ektefeller/samboere i L-gruppa ser ut til å være spesielt interessert i å ha garden som bosted og ha lønnet arbeid utenom, mens brukerne selv ser ut til å være mindre opptatt av det. Sammenligner vi ellers svarene fra brukerne med svarene som er gitt for ektefeller/samboere, går det fram at brukerne i begge gruppene er mer interessert i næringsvirksomheten og mindre interessert i garden bare som bosted, enn deres ektefeller/samboere. Selv om vi må tro at brukerne har diskutert dette med sin part- ner, skal det minnes om at det er brukerne som er intervjuet, og altså også har svart for sine ektefeller/samboere (jf. kapittel 2.3).

5.3.2 Om bygninger og maskiner

Begge gruppene deltar omtrent like mye i maskinsamarbeid. Begge gruppene sier at de i stor grad selv ønsker å foreta vedlikehold og reparasjoner, og mener de er kvalifisert for det. En tredjedel av L-gruppa, tre ganger så mange som i H-gruppa, sier at de ikke tar vedlikeholdet etter et fast program, men gruppene er svært enige om at vedlikeholdsarbeid tas etter behov, og at vedlikeholdet er tilfredsstillende utført.

På andre punkter synes gruppene å være ulike. L-gruppa har en større andel av restaurerte, eldre driftsbygninger. Behovet for oppgradering av driftsbygningene er mest utbredt i denne gruppa, men også H-gruppa, som har en større andel av nyere driftsbygninger tilkjenner et behov for restaurering av bygningene. Anslått kostnad per bruk for restaurering er noenlunde lik i begge gruppene.

Det er færre bruk i L-gruppa som er utstyrt med eget gardsverksted med utstyr for å utføre vedlikehold og reparasjoner av teknisk utstyr. Dette kan være en medvirkende årsak til at de har vesentlig høyere vedlikeholdskostnader på traktorer og redskaper. Andre momenter taler for at det skulle vært motsatt. Intervjuene avdekker nemlig at L-gruppa har nyere traktorer. Fra regnskapet kan vi i tillegg se at L-gruppa har vesentlig større kostnader til maskinleie enn H-gruppa.

5.3.3 Om kjøttproduksjon og foring

Gruppene svarer svært likt på dette området. Viktigste begrunnelse for kjøttproduksjonen er et sterkt ønske om størst mulig inntekt. H-gruppa er noe mer opptatt av å utnytte ledig plass i driftsbygningen, og å utnytte grovfôrreserven til kjøttproduksjon. Brukerne i begge gruppene driver etter egen planlegging og kontroll, men vel halvparten av brukerne i begge gruppene rådfører seg med TINEs produksjonsveiledere. Andre veiledere er praktisk talt ikke inne i bildet.

5.3.4 Om leid arbeid

Ønsket om fritid er avgjørende for omfanget av leid hjelp. Dernest er det behovet for tid til familien som er viktigst. Det ser ut til å være lite behov for tid til andre formål utenom jordbruksdrifta. Det er imidlertid økonomien på bruket som setter grense for hvor mye leie av arbeidshjelp som kan tillates. Så langt er svarene stort sett like for begge gruppene, men brukerne i L-gruppa ser ut til å ha et spesielt stort behov for leiehjelp i onneperioder. Det kan ha sammenheng med at vesentlig flere av ektefeller/samboere til brukerne i L-gruppa er ute i lønnet arbeid. Det kan også ha sammenheng med deres innstilling til at bruket først og fremst skal være et bosted, med mulighet til lønnet arbeid utenom bruket.

5.3.5 Om brukere og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn

Det er liten forskjell gruppene i mellom når det gjelder brukers landbruksutdanning, og også ektefeller/samboere ser ut til å være noenlunde likt kvalifisert for landbruksyrket i begge gruppene.

Når det gjelder ulikheter mellom gruppene, synes flere brukere i H-gruppa å ha landbruksrelevant tilleggsutdanning. Brukerne i H-gruppa sier også i større grad at de

får brukt sin utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta. Flertallet av ektefeller/samboere som det er svar for i H-gruppa, mener de får brukt sin utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta, mens det er få i L-gruppa som mener det samme. Det ser også ut til at utdanning utenom landbruk er noe mer relevant for arbeid utenom bruket for ektefeller/samboere i L-gruppa. Ellers ser det ut til å være slik at *brukerne* i H-gruppa og *ektefeller/samboere* i L-gruppa er de som er mest fornøyd med den muligheten de har til å bruke sin utdanning utenom bruket.

5.3.6 Om resultatmaling

På dette området har brukerne i de to gruppene svært like preferanser. Seksten i L-gruppa har driftsoverskudd som førstevalg. Fjorten av disse hadde nettoinntekt som andre valg. Tilsvarende i H-gruppa var 17 og 10.

5.4 Spørsmål som er belyst ut fra driftsgranskingene

Kapittel 4 omhandler hovedsakelig spørsmål som er belyst ut fra databasen, men enkelte steder er disse koblet opp mot resultater fra intervjuundersøkelsen. For oversiktens skyld har vi også her delt konklusjonene i forhold som er tilnærmet like for begge gruppene, og forhold der forskjeller kommer klarere fram.

5.4.1 Gruppenes ressurser i utgangspunktet

Gruppegjennomsnittene er sammenlignet for brukers alder, verdi på eiendeler i jordbruket, geografisk tilhørighet, tilskuddsoner, melkekvote og størrelse på jordbruksarealet mv. Alt i alt viser sammenligningen at L- og H-gruppa har et tilnærmet likt utgangspunkt i driftsforhold, driftsomfang og jordbruksaktiva. Et visst forbehold må likevel tas når det gjelder driftsforhold, fordi vi ikke har registreringer for arrondering, terrengforhold, bygningskapasitet mv.

5.4.2 Variasjon i tilpasningsmater

Gruppene har tilpasset seg ganske likt med hensyn til omsatt mengde melk i forhold til kvote, husdyrproduksjon i forhold til grovfôravling og med hensyn til investert kapital i produksjonen. Arbeidsinnsatsen som er satt inn i drifta er imidlertid forskjellig. Både familiens arbeidsinnsats, betalt leid arbeid, og spesielt ubetalt leid arbeid, er høyere i L-gruppa enn i H-gruppa. Noen klar årsak til den større mengden ubetalt arbeid fra familiemedlemmer utenom brukerens kjernefamilie i L-gruppa er det vanskelig å fastslå, men en kan legge merke til at brukerne i denne gruppa i gjennomsnitt er to år yngre enn i H-gruppa og at de har litt større familie. Alt i alt ser det derfor ut til at L-gruppa har lågere effektivitet i arbeidet enn H-gruppa, eller at det er andre forhold knyttet til drifta som denne undersøkelsen ikke har maktet å fange opp.

5.4.3 Økonomisk resultat i jordbruket

H-gruppa har større korninntekter enn L-gruppa, men dette mer enn oppveies av at L-gruppa har en vesentlig større kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjonen, og også oppnår høyere tilskudd. L-gruppa ender dermed opp med ca. 20 000 kroner mer i produksjonsinntekter enn H-gruppa.

Bortsett fra avskrivninger, har L-gruppa betydelig større beløp på alle vesentlige kostnadsposter i regnskapet. Arbeidskostnadene i L-gruppa ligger betydelig høyere enn i H-gruppa, uten at en kan påpeke en klar årsak til dette. Ellers er det kostnadene til vedlikehold som er mest forskjellige i de to gruppene. Her er det en forskjell på 25 000 kroner. Til sammen er det en forskjell i kostnader gruppene i mellom på 117 200 kroner. Driftsforhold og driftsopplegg i de to gruppene kan neppe tilsi slike kostnadsforskjeller. Det kan derfor se ut til at brukerne i H-gruppa gjennomgående er mer kostnadsbevisste enn brukerne i L-gruppa.

L-gruppa ser ut til å ha ressurser som kunne gitt om lag samme økonomiske resultat som H-gruppa, men kostnadene blir for store. L-gruppa kommer derfor nesten 100 000 kroner dårligere ut i samlet driftsoverskudd for jordbruket enn H-gruppa, og familiens arbeidsfortjeneste per årsverk er halvert i L-gruppa i forhold til H-gruppa.

5.4.4 Inntekter fra andre næringsgreiner og fra lønnet arbeid utenom bruket

Gruppene har noenlunde likt areal produktiv skog, men H-gruppa legger ned 20 arbeidstimer mer i skogsdrifta og har 11 000 kroner mer i driftsoverskudd fra skogen enn L-gruppa.

Tilleggsnæringer (næringsvirksomhet knyttet til gardens driftsapparat) og næringsvirksomhet utenom landbruk har lite omfang i begge gruppene. Den forskjellen som kan påpekes er at L-gruppa har størst innsats innen tilleggsnæringer, og oppnår et høyere resultat enn H-gruppa, men regnes det i forhold til investert kapital er det H-gruppa som i all næringsvirksomhet har størst avkastning.

Når en kommer til lønnsinntekt fra arbeid utenfor bruket, er forskjellen på gruppene svært markant. L-gruppa ligger på det dobbelte av H-gruppa. Dette samsvarer godt med at ektefeller/samboere i L-gruppa er betydelig mer interessert i garden som bosted og å ha lønnet arbeid utenom, enn tilfellet er i H-gruppa.

5.4.5 Kapitaldisponering

Gruppene er nokså like i fordeling av verdi på eiendeler, selv om sum eiendeler er en del høyere i L-gruppa. De forskjellene av betydning som kommer fram, er at L-gruppa har investert noe mer i tilleggsnæringer, andre næringer og privat (hovedbygninger, bil mv.), selv om tilleggsnæringer og næringsvirksomhet utenom landbruk har relativt lite omfang for begge gruppene. Spesielt summen av eiendeler i jordbruket er svært lik for de to gruppene.

Forskjell mellom gruppene kommer mer fram i finansieringsmåte. L-gruppa har finansiert mer av sine eiendeler via låneopptak. Mens gruppa ligger ca. 160 000 kro-

ner over H-gruppa i sum eiendeler, ligger den 215 000 kroner over i gjeld. Det gjør at L-gruppa har en egenkapitalandel på 58 %, mens H-gruppa ligger på 65 %.

5.5 Videre undersøkelser

Når en får svar på spørsmål som stilles, utløser svarene gjerne nye spørsmål og nye tanker om hva som kunne vært gjort for å oppnå sikrere svar. Slik er det også i dette prosjektet.

Det ville for eksempel vært en styrke for prosjektet om grunnlagsmaterialet hadde vært større, slik at en kunne brukt tre års gjennomsnitt basert på bruk som hadde vært med i NILFs driftsstatistikk alle 3 årene. Dette kan oppnås ved å sortere bruk etter melkesoner heller enn etter landsdel. Med større ressurser til disposisjon kunne en ha trukket inn data fra kukontrollen, og en kunne også ha utvidet intervjuundersøkelsen både med bredde i spørsmålsstillingene og ved å intervju ektefeller/samboere direkte. Det ville også vært aktuelt med casestudier, der en gjennomførte detaljerte intervjuer på noen typiske bruk som over en årrekke enten har hatt gode eller dårlige økonomiske resultat.

På bakgrunn av observasjonene som er gjort i prosjektet, kan en blant annet stille følgende spørsmål, som det kunne vært interessant å finne sikrere svar på:

L-gruppa:

1. Har brukerne et sosialt nettverk som er fattig på bønder? (De har i stor grad utearbeidende ektefelle/samboer)
2. Har brukerne lengre avstander til naboer/yrkesbrødre, eller er det manglende kultur for å diskutere fag med naboen? (Brukerne i denne gruppa diskuterer spesielt mindre økonomi med naboer/yrkesbrødre)
3. Opplever brukerne større grad av faglig «ensomhet»? (Ektefelle/samboer arbeider mer utenom bruket, mindre innen landbruk, og ser ut til å være mindre interessert i landbruksnæringen)
4. Er det mer av omsorgsarbeid for denne gruppa? (Familie i L-gruppa har ca. 1,5 barn i gjennomsnitt, mens H-gruppa har 0,9)
5. Har gruppa mer gardsaktive kårfolk? (Ubetalt arbeidsinnsats er vesentlig høyere i denne gruppa)
6. Er brukerfamilien mindre avhengig av et godt resultat fra gardsdrifta, og derfor mindre resultatorientert? (Brukerfamiliene i denne gruppa har større inntekter utenom bruket)
7. Gjør forholdene bak spørsmålene 1 til 6 at brukerfamiliene i L-gruppa blir mindre motivert for å gjøre det beste ut av eksisterende rammebetingelser i landbruket?

H-gruppa:

1. Har brukerne mer relevant utdanning? (Brukerne har mer landbruksrelevant tilleggsutdanning)
2. Opplever brukerfamiliene mer trivsel i gardsarbeidet? (Ektefelle/samboer tar mer del i gardsarbeidet, og i interessen for det)

3. Er brukerfamiliene mer fornøyd med sin yrkeskombinasjon? (Både bruker og ektefelle/samboer ser ut til å være mer fornøyd med utdanning, både med hensyn til arbeidet på garden og arbeid utenom garden)
4. Er det en «naboeffekt» som slår positivt ut? (Det er ikke påvist, men det ville vært interessant å undersøke om en slik sammenheng finnes)
5. Fører forholdene bak spørsmålene 1 til 3, eventuelt 4, at brukerfamiliene i H-gruppa er mer motivert for å gjøre det beste ut av eksisterende rammebetingelser i landbruket?

Hvis spørsmålene ovenfor er berettiget, hva kan da gjøres for å påvirke de av L-gruppa som ønsker det, til å nærme seg H-gruppa i lønnsomhet i jordbruksdrifta? Kan en del av «resepten», etter svarene på intervjuundersøkelsen, være å:

- Styrke/etablere samtaleforum for «faglig ensomme» bønder?
- Utvikle nabolaget til felles inspirator?
- Informere om generelle muligheter til resultatforbedring?
- Motivere for god driftsledelse og bruk av rådgivere?
- Styrke bevisstheten om at brukeren er bedriftsleder?
- Tilrettelegge informasjon om hvem som kan gi råd om hva?
- Heve kompetansen til rådgiverne?

Ut fra andre undersøkelser vet vi at variasjonen i økonomisk resultat generelt er stor. Utvalget i dette prosjektet er lite, og det vil være av interesse å undersøke disse tendensene i større skala, både for andre landsdeler, og i andre driftsgreiner. Og det ville være interessant å undersøke nærmere om svakere økonomisk resultat skyldes brukeren og/eller forhold ved bruket. Brukerens disposisjoner kan endres. Vanskeligere kan det være å oppnå endringer, hvis det er forhold ved bruket som begrenser mulighetene.

Referanser

- Black, A. W., 2000. Extension theory and practice: a review. *Australian Journal of Experimental Agriculture*, 40, 493–502.
- Byles, S., P. Le Grice, T. Rehman & P. Dorward, 2002. *Continuing professional development and farm business performance*. Paper at the 13. International Farm Management Congress, 7–12 July 2002, Wageningen - The Netherlands. Vev: <http://www.ifma.nl/>
- Flaten, O. & H. Giæver, 1998. *Strukturendringer i norsk mjølkeproduksjon*. Melding nr. 18. Institutt for økonomi og samfunnsfag, Norges landbrukshøgskole, Ås.
- Flaten, O., 1999. På «lønnsomhetsjakt» i jordbruket. *Landbruksøkonomisk forum*, 16(1), 63–70.
- Flaten, O., 2002. *Økonomiske analyser av tilpassinger i norsk mjølkeproduksjon*. Doctor scientiarum theses 2001:1, Norges landbrukshøgskole, Ås.
- Fox, G., P.A. Bergen & E. Dickson, 1993. Why are some farms more successful than others? A review. I: Hallam, A. (red.), *Size, structure, and the changing face of American agriculture*. Westview Press, Boulder, Colorado. s. 232–250.
- Franks, J. R. & J. Collis, 2003. *On-Farm Benchmarking: How to do it better*. Proceedings Part 1, 14th International Farm Management Congress, 10–15 August 2003, Western Australia. s. 206–219.
- Giæver, H., O. Flaten, A.M. Jervell & A. Hegrenes, 1995. *Kostnader og omstillingsmuligheter på norske mjølkeproduksjonsbruk*. NILF-rapport 1995:3. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning og Institutt for økonomi og samfunnsfag, Oslo.
- Howard, W. H. & G. C. Filson, 1994. An Evaluation of the Ontario Farm Business Management Association Program. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 42, 327–341.
- Karkov, G., 2001. *Ingen succes uden mål – mål, muligheder og midler*. I: Landbrugets Rådgivningscenter, *Årsnyt 2001. Det driftsøkonomiske arbeidet*. Landbrugets Rådgivningscenter, Aarhus, Danmark. s.6
- NILF, 1999, 2000, 2001, 2002. *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk for årene 1998–2001*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- NILF, 1999, 2000, 2001, 2002 i NILF-notatene 1999:22, 2001:3, 2002:6 og 2002:40 Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- NILF, Trondheim 2001, 2002. *Dekningsbidragskalkyler, Trøndelag 2001/2002 og 2002/2003*. Trondheim
- Nersten, N.K., A. Hegrenes, O. Sjelmo & K. Stokke, 2003. *Saueholdet i Norge - utvikling, politikk og virkemidler*. NILF-notat 2003-10 Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

- NTF, 2001, 2002. Upublisert materiale. Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.
- Sjelmo, O., 2000. Variasjon i lønnsomhet mellom gardsbruk. I: Nersten, N.K. (red.), *Utsyn over norske landbruk: tilstand og utviklingstrekk 2000*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo. s. 73–74.
- Stortingsmelding nr. 19 (1999–2000). *Om norske landbruk og matproduksjon*. Landbruksdepartementet, Oslo.
- TINE, 2001. Prosjektomtale av 29.01.01 av prosjektet *Faktorer i produksjonen som påvirker økonomien i mjølk- og storfekjøttproduksjonen*, v/Bjørn Gunnar Hansen, TINE og Agnar Hegrenes, NILF

Vedlegg

Vedlegg 1. Statistikkdata for L- og H-gruppa

Brukene er sortert i 3 grupper etter driftsoverskudd før avskrivning per kuenhet (4 okser a 300 kg. = 1 kuenhet). Skranker: Antall årskyr $\geq 11,6 < 20$. Annet storfe-slakt, omsatt
<300 000 kroner. Bankinnskudd UB <2 000 000 kroner.

Gruppe	Låg	Middel	Høg
Produksjonstekniske data			
Antall bruk	27	26	27
Brukers alder	46,5	46,6	49,1
Arealfordeling og avling			
Korn i alt, daa	14,5	23,0	24,1
Grovfôr, daa	218,4	192,5	201,8
Jordbruksareal, daa	233,3	216,1	226,6
- herav leid areal, daa	53,4	46,1	52,2
Korn ialt, FEm pr daa ¹⁾	254	320	272
Grovfôr, FEm pr daa	394	424	380
Jordbruksareal, FEm pr daa	386	413	367
Husdyrproduksjon			
Antall årskyr	15,8	15,5	14,8
Kumelk, liter omsatt	84 350	83 771	83 750
Melkekvote	85 935	83 731	83 804
Produsert melk pr årsku, kg	6 018	6 173	6 337
Storfekjøtt, kg omsatt	4 507	3 810	3 615
Arbeidsforbruk, timer			
Bruker	2 445	2 117	2 254
Ektefelle	465	549	552
Barn under 17 år	26	36	15
Sum familie	2 936	2 703	2 821
Leid arbeid	754	538	454
Sum timer i jordbruket	3 690	3 240	3 275
Sum timer familie i skogbruket	78	96	98
Sum timer i tilleggsnæring	50	55	31
Familiens arbeid på nyanlegg	25	34	19
Familiens arb. i annen virksomhet i alt	987	933	529
Oppnådde priser			
Bygg, kr pr kg	1,68	1,71	1,66
Havre, kr pr kg	0,00	1,80	1,23
Kumelk, kr pr l	3,34	3,39	3,36
Kukjøtt, kr pr kg	25,20	25,12	25,03
Annet storfekjøtt, kr pr kg	30,58	30,14	30,29
Nettoinvesteringer			
Jord, grøfter og vannanlegg	-231	-541	-36
Driftsbygninger	8 103	-11 140	-3 850
Maskiner og redskap	31 671	1 881	-1 793
Melkekvote (ku og geit)	10 664	8 251	13 643
Sum nettoinvesteringer	50 208	-1 549	7 963

¹⁾ Inkl. nyttet halmavling

Produksjonsinntekter pr bruk

Korn i alt	4 594	7 518	10 119
Andre planteprodukter	5 209	5 580	7 789
Planteprodukter i alt	9 802	13 098	17 908
Storfe, melk	281 929	284 084	281 712
Storfe, livdyr	9 245	12 256	7 495
Kuslakt	41 313	45 491	43 308
Annet storfeslakt	85 581	56 077	61 713
Husdyrprodukt i alt	418 843	398 379	395 118
Areal og kulturlandskapstillegg, grovfôr	64 471	63 542	65 917
Areal og kulturlandskapstillegg, korn	4 628	9 583	8 255
Areal og kulturlandskapstillegg, annet	110	148	49
Produksjonstillegg, husdyr	74 034	69 420	66 847
Driftstillegg melk ku	55 370	55 000	55 000
Distriktstilskudd storfe	33 197	25 413	33 162
Grunntilskudd storfe	14 392	12 083	11 792
Refunderte avløserutgifter	50 094	49 746	49 171
Andre tilskudd	4 170	2 677	3 545
Tilskudd i alt	300 586	287 610	293 737
Leieinntekter, traktor og redskap	4 132	7 030	6 812
Andre inntekter	163	983	154
Produksjonsinntekter i alt	733 527	707 100	713 729

Kostnader pr bruk

Krafffôr	126 868	105 856	106 934
Andre fôrkostnader inkl. beiteleie	9 182	5 415	8 797
Såvarer	4 811	3 814	4 863
Handelsgjødsel og kalk	25 591	22 997	22 338
Plantevernmidler	1 200	851	975
Konserveringsmidler	8 506	7 389	9 019
Andre forbruksartikler m.v.	34 711	32 877	30 027
Kjøp av dyr	12 374	5 245	2 483
Sum variable kostnader	223 243	184 443	185 435
Leid arbeid	98 544	72 975	56 821
Drivstoff	11 369	11 952	10 088
Vedl.h. jord, veger, grøfter og vannanl.	6 900	4 468	2 778
Vedl.h. driftsbygninger	25 065	22 304	15 774
Vedl.h. traktor og maskiner	41 034	32 946	29 368
Avskr. jord, veger, grøfter og vannanl.	1 017	1 413	1 446
Avskr. driftsbygninger	29 594	30 638	33 834
Avskr. traktor og maskiner	28 342	29 962	31 204
Maskinleie	18 088	12 651	7 847
Andre faste kostnader	67 393	62 767	58 780
Sum faste kostnader	294 098	274 586	243 311
Kostnader i alt	517 341	459 030	428 746
Netto mek.kostnader pr FEm totalavl.	1,18	1,03	0,99
Netto mek.kostn. pr liter omsatt melk	1,26	1,10	0,98
Netto mekaniseringskostnader pr daa	455	425	363

Resultatregning i jordbruket			
Driftsoverskudd	182 938	240 582	280 351
- Renter av jordbruksaktiva ¹⁾	77 670	71 190	78 020
Familiens arbeidsfortjeneste	105 268	169 392	202 331
Familiens arbeidsfortjeneste/årsverk	66 695	116 565	133 400
Lønnsevne	203 812	242 367	259 153
Lønnsevne pr. time	55,24	74,80	79,13
Vederlag til arbeid og egenkap. pr årsv.	124 722	162 027	177 987
Vederl. til fam. arb.og egenkap. pr årsv.	94 375	144 000	169 162
Regnskapssammendrag			
Driftsoverskudd, jordbruk	182 937	240 582	280 351
Driftsoverskudd, skogbruk	17 998	16 878	29 078
Driftsoverskudd, tilleggsnæringer	9 881	5 393	6 401
Driftsoverskudd, andre næringer	4 694	1 432	5 672
Lønnsinntekt	139 168	131 763	70 660
Pensjoner og sykepenger	25 225	14 680	14 384
Gevinst/utbytte verdipapir	368	15 531	377
Årlige erstatninger og lignende	2 961	3 027	3 502
Familiens arbeid på nyanlegg	3 153	4 387	2 340
Renteinntekter	15 161	7 505	12 377
- Renteutgifter	55 507	46 130	37 222
- Kårutgifter	6 131	6 082	3 027
Nettoinntekt	339 908	388 966	384 893
Privatforbruk ekskl. skatt	286 677	280 186	262 512
Betalte skatter	95 034	101 053	100 671
Balanse og arbeidskapital pr 31.12.			
Kontanter og bankinnskudd	257 019	153 177	216 886
Andre krav	81 396	52 156	100 970
Omløpsmidler, jordbruk	155 529	133 379	132 485
Omløpsmidler, skogbruk	2 889	2 689	76
Omløpsmidler, tilleggsnæringer	1 481	-	519
Omløpsmidler, andre næringer	36 602	61 562	30 562
Omløpsmidler i alt	534 916	402 964	481 497
Anleggsmidler, jordbruk	978 321	882 905	988 947
Anleggsmidler, skogbruk	55 368	49 215	65 148
Anleggsmidler, tilleggsnæringer	28 078	31 426	3 334
Anleggsmidler, andre næringer	25 000	6 705	2 533
Privat hovedbygninger	349 907	267 133	284 240
Privat, annet	85 015	54 155	72 480
Anleggsmidler i alt	1 521 689	1 291 538	1 416 683
Eiendeler i alt	2 056 604	1 694 502	1 898 180
Eiendeler i jordbruket	1 133 850	1 016 284	1 121 433
Kortsiktig gjeld	224 062	219 573	167 958
Langsiktig gjeld	646 642	482 042	487 485
Gjeld i alt	870 705	701 616	655 444
Endring i året, kroner	54 001	29 110	-11 279
Egenkapital	1 185 900	992 886	1 242 737
Egenkapitalprosent	58	59	65
Endring i året (sparing)	33 344	36 616	61 039
Arbeidskapital	310 853	183 390	313 539
Endring i året	-2 431	16 832	55 348
¹⁾ Kalkulasjonsrente	0,07	0,07	0,07

Vedlegg 2. Intervjuguide om variasjon i økonomisk resultat

INTERVJUGUIDE

VARIASJON I ØKONOMISK RESULTAT

Det er stor variasjon i lønnsomhet i melkeproduksjonen fra bruk til bruk. Det er flere klare årsaker til det, men det er også store forskjeller som ikke er enkle å forklare bare ut fra regnskapstall. Hvorfor har noen brukere år etter år mer igjen for sin innsats enn andre? Er det noe spesielt disse brukerne gjør, som også andre kunne gjort for å få resultatet opp? Vi tror at hvis vi visste svarene på de spørsmålene som følger her, så ville det hjulpet oss til å forstå mer av de bakenforliggende årsakene til forskjellene. Vi håper at du ser gjennom lista nedenfor, så ringer vi deg i løpet av den nærmeste tiden for å få svarene. Du trenger altså ikke sende svar i posten. Arbeidet med dette skal være avsluttet før jul, men rapporten vil ikke komme før på nyåret. Du vil få konklusjonene tilsendt, og også hele rapporten, hvis det er ønskelig. All informasjon blir behandlet konfidensielt.

	Sett ring rundt valgt svaralternativ				
	Helt uenig			Helt enig	
- om produksjonsmiljø og framtidsplaner					
1. Det faglige produksjonsmiljøet er preget av:					
a. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer produksjonsteknikk	1	2	3	4	5
b. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer økonomiske resultater	1	2	3	4	5
c. Diskusjon med rådgiver om tekniske spørsmål	1	2	3	4	5
Hvem er ev. rådgiver (TINE, forsøksring, _____)?					
d. Diskusjon med rådgiver om økonomiske spørsmål	1	2	3	4	5
Hvem er ev. rådgiver (TINE, forsøksring, _____)?					
2. Drifta på bruket de neste 10-20 årene					
a. Bruker fortsetter med melkeproduksjon	1	2	3	4	5
b. Neste generasjon overtar og fortsetter med melkeprod.	1	2	3	4	5
c. Andre vil overta bruket, og fortsette med melkeprod.	1	2	3	4	5
d. Det planlegges samdrift innen melkeproduksjon	1	2	3	4	5
e. Det planlegges overgang til økologisk dreven melkeprod.	1	2	3	4	5
f. Det planlegges midlertidig opphør i melkeproduksjonen	1	2	3	4	5
g. Det er aktuelt med kvotesalg	1	2	3	4	5
Hvis melkeproduksjon ikke fortsetter, hvilken driftsform er da mest sannsynlig?					

3. **Bruker** er sterkt interessert i å:
a. Utnytte skogen på bruket (balansekvantum _____ m ³)	1	2	3	4	5
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	1	2	3	4	5
c. Drive med annen næringsvirksomhet	1	2	3	4	5
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	1	2	3	4	5
Annet _____					

Sett ring rundt valgt svaralternativ

4. **Ektefelle/samboer** er sterkt interessert i å:
	Helt uenig		Helt enig		
a. Utnytte skogen på bruket	1	2	3	4	5
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	1	2	3	4	5
c. Drive med annen næringsvirksomhet	1	2	3	4	5
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	1	2	3	4	5
Annet _____					

5. Den viktigste årsaken til at bruker og ektef./samb. driver gardsbruk, er:
a. Ønske om å beholde bruket i slekta	1	2	3	4	5
b. Ta vare på kulturlandskapet	1	2	3	4	5
c. Produsere mat av god kvalitet	1	2	3	4	5
d. Arbeide med dyr og planter	1	2	3	4	5
e. Ønsket om en sikker inntekt	1	2	3	4	5
f. Ha et selvstendig arbeid	1	2	3	4	5
g. Bruket er et godt sted å bo	1	2	3	4	5
h. Bruket gir muligheter til friluftsliv, jakt, fiske	1	2	3	4	5
Annet _____					

- om bygninger og maskiner

6. Driftsbygningen
a. Alder på driftsbygningen	0-10 år	11-20 år	21-30 år	>30 år
b. År etter større restaurering	0-10 år	11-20 år	21-30 år	>30 år
c. Det er behov for å oppgradere driftsbygningen	nei	ja		
ca. pris _____ kr				
d. Det er behov for å oppgradere innendørsmekaniseringen?	nei	ja	ca. pris _____ kr	
7. Har bruket gardsverksted m/utstyr for å foreta vedlikehold og reparasjoner av maskiner og redskaper?
	nei	ja
8. Vedlikehold på maskiner og redskaper
a. Bruker ønsker selv å foreta vedlikehold og reparasjoner	1	2	3	4	5
b. Bruker har kvalifikasjoner for å foreta vedlikeh. og rep.	1	2	3	4	5
c. Vedlikeholdet tas etter fast vedlikeholdsprogram	1	2	3	4	5
d. Vedlikeholdsarbeid tas etter behov	1	2	3	4	5
e. Vedlikeholdet av maskiner og redskaper er tilfredsstillende	1	2	3	4	5
9. Alder på nyeste traktor
	0-5 år	6-10 år	11-15 år	>15 år

10. Har bruket traktor eller redskaper på leasing? nei ja
I tilfelle hva:
11. Deltar bruket i maskinsamarbeid? nei ja

Sett ring rundt valgt svaralternativ
Helt uenig Helt

- om kjøttproduksjon og fôring**
enig
- Omfanget av kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjon er styrt av:
- a. Ønske om størst mulig inntekt 1 2 3 4 5
- b. Ønske om å utnytte ledig plass i driftsbygningen 1 2 3 4 5
- c. Ønske om å utnytte grovfôrreserve 1 2 3 4 5
- d. Annet _____
12. Ved siden av grovfôrtilgangen, styres bruken av kraftfôr av:
- a. Brukerens egen planlegging og kontroll 1 2 3 4 5
- b. Produksjonsveilederens (TINE) planlegging 1 2 3 4 5
- c. Annen rådgivers planlegging 1 2 3 4 5
- d. Annet _____
- om leid arbeid**
13. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser, avgjøres av:
- a. Behovet for tid til andre oppgaver enn jordbruksdrifta 1 2 3 4 5
- b. Behovet for tid til familien 1 2 3 4 5
- c. Behovet for tid til utdanning 1 2 3 4 5
- d. Ønske om mer ferie og fritid 1 2 3 4 5
- e. Annet _____
14. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser begrenses av:
- a. Økonomien på bruket tillater ikke mer leid hjelp 1 2 3 4 5
- b. Manglende tilgang på kvalifisert avløser/leiehjelp 1 2 3 4 5
- c. Annet _____

- om bruker og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn

15. **Bruker** utdanningsbakgrunn
- a. Landbruk 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- b. Teknisk 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- c. Helse og omsorg 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- d. Skole og undervisning 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- e: Annet _____ 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- Får du brukt eventuell utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta? nei ja
- eller i arbeid utenom bruket? nei ja

16. **Ektefelle/samboers** utdanningsbakgrunn
- a. Landbruk 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- b. Teknisk 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- c. Helse og omsorg 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- d. Skole og undervisning 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år
- e: Annet _____ 1 år 2 år 3 år 4 år Mer enn 4 år

Får du brukt eventuell utdanning utenom landbruk i forbindelse med gardsdrifta? nei ja
eller i arbeid utenom bruket? nei ja

-om resultatmåling

17. Hvilket resultatmål er bruker mest opptatt av å bruke? Marker 1. og 2. valg på lista nedenfor, og forleng om nødvendig lista:

- a. Driftsoverskudd (produksjonsinntekter – kostnader)
- b. Familiens arbeidsfortjeneste (driftsoverskudd – renter av innsatt kapital)
- c. Lønnsevne (familiens arbeidsfortjeneste + kostnader til leid hjelp)
- d. Nettoinntekt (driftsoverskudd fra alle næringsgreiner + renteinnt. – gjeldsrenter)
- e. Disponibelt beløp på driftskredittkontoen
- f. _____

Vedlegg 3. Sammendrag av svar på telefonintervju med 54 gardbrukere

Forskjeller i score mellom L- og H-gruppe (1 er helt uenig – 5 er helt enig)

- om produksjonsmiljø og framtidsplaner

	L	H
1. Det faglige produksjonsmiljøet er preget av:		
a. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer produksjonsteknikk	3,15	3,48
b. Nabolag/yrkesbrødre som diskuterer økonomiske resultater	2,41	3,11
c. Diskusjon med rådgiver om tekniske spørsmål	3,15	3,04
Hvem er ev. rådgiver (TINE, forsøksring, _____)?		

Antall bruk som nevnte disse rådgiverne:

TINE	20	15
Felleskjøp	5	3
Forsøksring	5	3
Naboer		6
Regnskapskontor	2	1
Maskinleverandør		3
Landbrukskontor	1	
Landbrukshelse		1

d. Diskusjon med rådgiver om økonomiske spørsmål	3,33	3,52
Hvem er ev. rådgiver (TINE, forsøksring, _____)?		

Antall bruk som nevnte disse rådgiverne:

TINE	13	9
Regnskapskontor	2	16
Forsøksring	6	7
NTF	2	
Bank	1	
BS		1
Næringssselskap i komm.		1
Naboer		1

2. Drifta på bruket de neste 10–20 årene		
a. Bruker fortsetter med melkeproduksjon	4,04	3,96
b. Neste generasjon overtar og fortsetter med melkeprod.	3,19	3,33
c. Andre vil overta bruket, og fortsette med melkeprod.	1,78	2,07
d. Det planlegges samdrift innen melkeproduksjon	2,07	1,85
e. Det planlegges overgang til økologisk dreven melkeprod.	1,37	1,26
f. Det planlegges midlertidig opphør i melkeproduksjonen	1,30	1,26
g. Det er aktuelt med kvotesalg	1,26	1,59

Hvis melkeproduksjon ikke fortsetter, hvilken driftsform er da mest sannsynlig? _____

Disse alternativene ble nevnt:

Kjøttproduksjon	4	3
Bortleie	2	1
Korn	1	2
Kombinert svin	1	
Kennel	1	
Sauehold	1	
Salg av fôr	1	
Ingenting	1	
Korn/kylling		1
Husdyr/grønn omsorg		1

Gjennomsnittlig score: 1 = helt uenig. 5 = helt enig.

	L	H
3. Bruker er sterkt interessert i å:		
a. Utnytte skogen på bruket (balansekvantum 87/92m ³)	3,11	3,78
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	3,04	2,56
c. Drive med annen næringsvirksomhet	2,07	2,56
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	2,22	2,22
Annet _____		

Svar under «annet»:

Videreforedling av materialer	1
-------------------------------	---

4. Ektefelle/samboer er sterkt interessert i å:		
a. Utnytte skogen på bruket	1,96	2,96
b. Drive med tilleggsnæringer til jord/skog	2,04	2,38
c. Drive med annen næringsvirksomhet	1,88	1,88
d. Ha bruket som bosted og ha lønnet arbeid utenom	4,65	3,33
Annet _____		

Svar under «annet»:

Hjemmebakeri	1	
Samholdet i bygda		1

5. Den viktigste årsaken til at bruker og ektef./samb. driver gardsbruk, er:		
a. Ønske om å beholde bruket i slekta	4,44	4,41
b. Ta vare på kulturlandskapet	3,93	4,11
c. Produsere mat av god kvalitet	4,74	4,70
d. Arbeide med dyr og planter	4,33	4,22
e. Ønsket om en sikker inntekt	3,70	4,04
f. Ha et selvstendig arbeid	4,44	4,70
g. Bruket er et godt sted å bo	4,85	4,74
h. Bruket gir muligheter til friluftsliv, jakt, fiske	3,74	3,93
Annet _____		

Svar under «annet»:

Trives	2	
Godt jordbruksmiljø	1	

- om bygninger og maskiner

6. Driftsbygningen
- a. Alder på driftsbygningen 0-10 år/11-20 år/21-30 år/>30 år 0/4/5/18 3/5/10/9
- b. År etter større restaurering 0-10 år/11-20 år/21-30 år/>30 år 18/4/4/0 12/5/1/0
- c. Det er behov for å oppgradere driftsbygningen
- L: ja/nei 17/10 ca. pris 459 412 kr i gj.sn.
- H: ja/nei 11/16 ca. pris 492 727 kr i gj.sn.
- d. Det er behov for å oppgradere innendørsmekaniseringen?
- L: ja/nei 16/11 ca. pris 145 938 kr i gj.sn.
- H: ja/nei 14/13 ca. pris 160 714 kr i gj.sn.
7. Har bruket gardsverksted m/utstyr for å foreta vedlikehold og reparasjoner av maskiner og redskaper? ja/nei 18/9 24/3

Gjennomsnittlig score: 1 = helt uenig. 5 = helt enig.

	L	H
8. Vedlikehold på maskiner og redskaper		
a. Bruker ønsker selv å foreta vedlikehold og reparasjoner	4,04	4,15
b. Bruker har kvalifikasjoner for å foreta vedlikeh. og rep.	3,70	3,81
c. Vedlikeholdet tas etter fast vedlikeholdsprogram	3,26	3,59
d. Vedlikeholdsarbeid tas etter behov	4,52	4,48
e. Vedlikeholdet av maskiner og redskaper er tilfredsstillende	4,37	4,48
9. Alder på nyeste traktor 0-5 år/6-10 år/11-15 år/>15 år	10/9/3/5	8/6/10/3
10. Har bruket traktor eller redskaper på leasing? ja/nei	3/24	0/27
I tilfelle hva:	3 traktorer, derav 1 m/redskap 3 0	
11. Deltar bruket i maskinsamarbeid? ja/nei	20/7	22/5

- om kjøttproduksjon og føring

12. Omfanget av kjøttproduksjon i tilknytning til melkeproduksjon er styrt av:
a. Ønske om størst mulig inntekt	4,89	4,56
b. Ønske om å utnytte ledig plass i driftsbygningen	3,96	4,15
c. Ønske om å utnytte grovfôrreserve	3,81	4,48
d. Annet _____		
Svar under «annet»:	Interesse for kjøttfe 1
Føre fram alle kalver 1	
13. Ved siden av grovfôrtilgangen, styres bruken av kraftfôr av:
a. Brukerens egen planlegging og kontroll	4,63	4,59
b. Produksjonsveilederens (TINE) planlegging	3,22	3,41
c. Annen rådgivers planlegging	1,37	1,11
d. Annet _____		
Svar under «annet»:	Apetittfôring 1
Andre gardbrukere 3	

- om leid arbeid

14. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser, avgjøres av:
a. Behovet for tid til andre oppgaver enn jordbruksdrifta	2,19	2,11
b. Behovet for tid til familien	3,93	3,48
c. Behovet for tid til utdanning	1,48	1,22
d. Ønske om mer ferie og fritid	4,59	4,56
e. Annet _____		

Svar under «annet»:

Onnene	11	2
Bjørkved	1	
Hyttebygging	1	
Skogen		1
Fellessæter		1
Grøfting	1	

Gjennomsnittlig score: 1 = helt uenig. 5 = helt enig.

L H

15. Omfanget av leid arbeid/bruk av avløser begrenses av:
a. Økonomien på bruket tillater ikke mer leid hjelp	4,44	4,48
b. Manglende tilgang på kvalifisert avløser/leiehjelp	2,96	2,63
c. Annet _____		

Svar under «annet»:

Vanskelig å få avløser	1
------------------------	---

- om bruker og ektefelle/samboers utdanningsbakgrunn

16. **Brukers** utdanningsbakgrunn
a. Landbruk	1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år	8/6/3/1/0	10/9/0/0/0
b. Teknikk	1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år	6/2/2/0/0	5/2/2/1/0
c. Helse og omsorg	1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år	0/0/0/0/0	0/0/0/0/0
d. Skole og undervisning	1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år	0/0/0/0/0	0/0/0/0/0
e. Annet _____			

Svar under «annet»:

Snekker	3	2
Økonomisk utdanning	3	1
Regnskap		3
Sveisekurs		2
Yrkesskole		2
Folkehøgskole		1
Klasse II førerkort		1
Maskin og mek		1
Skog		1

Får du brukt eventuell utdanning utenom landbruk

f. i forbindelse med gardsdrifta?	ja/nei	11/5	20/0
g. eller i arbeid utenom bruket?	ja/nei	9/7	12/7

17. **Ektefelle/samboers** utdanningsbakgrunn

- a. Landbruk 1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år 5/0/0/0/0 0/0/0/0/0
 b. Teknikk 1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år 0/0/1/0/0 0/0/0/0/0
 c. Helse og omsorg 1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år 1/1/3/0/1 1/1/2/0/0
 d. Skole og undervisning 1 år/2 år/3 år/4 år/>4 år 0/0/0/2/3 3/1/0/0/1
 e: Annet _____

Svar under «annet»:

Handelsskole	6	9
Husmørskole	6	7
Søm/form/farge	2	1
Økonomisk utdanning	2	1
Folkehøgskole	1	4
Posten	1	
Maler		1
Frisør		1

Får du brukt eventuell utdanning utenom landbruk

- f. i forbindelse med gardsdrifta? ja/nei 4/20 14/8
 g. eller i arbeid utenom bruket? ja/nei 21/3 16/6

Gjennomsnittlig score: 1 = helt uenig. 5 = helt enig. L H

- om resultatmåling

18. Hvilket resultatmål er bruker mest opptatt av å bruke? Marker 1. og 2. valg på lista nedenfor, og forleng om nødvendig lista:

Førstevalg/andrevalg

- a. Driftsoverskudd (produksjonsinntekter – kostnader) 16/6 17/4
 b. Familiens arbeidsfortjeneste (driftsoverskudd – renter av innsatt kapital) 1/1 2/2
 c. Lønnsevne (familiens arbeidsfortjeneste + kostnader til leid hjelp) 0/1 1/4
 d. Nettoinntekt (driftsoversk. alle næringsgreiner + renteinnt. – gjeldsrenter) 7/16 6/11
 e. Disponibelt beløp på driftskredittkontoen 3/2 0/3
 f. _____

Svar under «annet»:

Egenkapitalutviklinga	0/1	/0/1
Merverdiavgifta		2/1
Skyldig skatt		0/1
Utskrifter fra regnskapsf.		0/1